

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АХМАДЖОНОВ НУРБЕК ЗОКИРЖОН ЎҒЛИ

БАДИИЙ УСЛУБДА ҚЎЛЛАНГАН ПРЕЦЕДЕНТ НОМЛАРНИНГ
ЛИНГВОПОЭТИК ТАДҚИҚИ

10.00.01 - Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА (PhD) ФАЛСАФА ДОКТОРИ
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2022 йил

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of Dissertation abstract of Doctor of philosophy (PhD) on
philological sciences**

Ахмаджонов Нурбек Зокиржон ўғли

Бадий услубда қўлланган прецедент номларнинг лингвопоэтик тадқиқи.....3

Axmadjonov Nurbek Zokirjon o'g'li

Linguopoetic study of precedent names used in belles-lettres.....27

Ахмаджонов Нурбек Зокиржон ўғли

Лингвопоэтическое исследование прецедентных имен употребляемых
в художественном стиле49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works.....53

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АХМАДЖОНОВ НУРБЕК ЗОКИРЖОН ЎҒЛИ

БАДИИЙ УСЛУБДА ҚЎЛЛАНГАН ПРЕЦЕДЕНТ НОМЛАРИНИНГ
ЛИНГВОПОЭТИК ТАДҚИҚИ

10.00.01 - Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА (PhD) ФАЛСАФА ДОКТОРИ
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2022 йил

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2020.4.PhD/Fil1407 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус (резюме) Фарғона давлат университети веб-сайти www.fdu.uz ҳамда «Ziynet» ахборот-таълим портали www.ziynet.uz манзилига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Шукуров Раҳматилло Мирзатиллаевич
филология фанлари номзоди, доцент

Расмий оппонентлар:

Одилов Ёрқинжон Раҳмоналиевич
филология фанлари доктори, профессор

Абдурахмонов Шавқатжон Ашурович,
филология фанлари номзоди, доцент

Ётақчи ташкилот:

Қўқон давлат педагогика институти

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг «29» ноябрь 2022 йил соат 9⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: Фарғона шаҳри, Б.Маргиноний кўчаси, 107-уй. Тел.: (993873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz).

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот ресурс марказида танишиш мумкин (204 рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй. Тел.: (99873) 244-71-28).

Диссертация автореферати 2022 йил «17» ноябрь кун тарқатилди.
(2022 йил «17» ноябрь даги 60 рақамли реестр баённомаси).

Ш.М.Искандарова
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
раиси, филол.ф.д., профессор

М.Т.Зокиров
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
илмий котиби, филол.ф.н., доцент

А.Б.Мамажонов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш
қошидаги илмий семинар раиси,
филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида кейинги йилларда тилнинг миллий хусусиятларини характерловчи бирликлар сифатида прецедент номлар ва уларнинг бадий услубдаги функцияси сифатида намоён бўлувчи поэтонимлар масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Тилшуносликнинг ушбу лингвомаданий йўналиши бошқа тилшунослик соҳалари каби муҳим ва кенг қамровли бўлиб, доимий ривожланиш ва такомиллашиш босқичидадир. Бугунги кунда тилшуносликда олиб борилаётган лингвопоэтик тадқиқотлар, жумладан, прецедент бирликлар (номлар) доирасида амалга оширилаётган изланишлар соҳа ривожига алоҳида амалий аҳамиятга эга.

Дунё тилшунослигида антропоцентрик парадигма йўналишлари сифатида социолингвистика, когнитив тилшунослик, прагмалингвистика, лингвокультурология, психолингвистика каби соҳаларнинг юзага келиши янги илмий-тадқиқот соҳаларининг ривожланишига сабаб бўлмоқда. Ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб бадий матннинг тил билан боғлиқ хусусиятларини ўрганишга бўлган қизиқиш ҳар қачонгидан кучайди. Бунинг натижасида, айниқса, мустақиллик йилларида лингвопоэтика деб номланувчи тилшунослик тармоғи анча шаклланди ва тилшуносликнинг бошқа йўналишлари орасида мустақам ўрин эгаллади. Шундай экан, бадий матнларда прецедент номларни лингвопоэтик нуқтаи назардан тадқиқ этиш мураккаб, айти пайтда ўрганилиши ниҳоятда муҳим ва ўзига хос ҳодиса эканлиги мазкур ишнинг долзарблигини белгилайди.

Янги Ўзбекистон шароитида миллий тилимизнинг қўлланиш кўламини ҳар томонлама кенгайтириш, илмий-тадқиқот ишларини янада ривожлантириш натижасида “Ўзбек тили давлат тили сифатида халқимизни бирлаштирадиган, жамиятимизни улуғ мақсадлар сари сафарбар этадиган қудратли куч бўлиб майдонга чиқди”¹. Мамлакатимизда, айти вақтда, антропоцентрик йўналишни чуқурроқ ўрганиш “оламнинг миллий лингвистик манзараси”ни миллий заминда туриб тадқиқ этиш имконини бермоқда. Тилшуносларнинг прецедент бирликларга, хусусан, прецедент номларга катта қизиқиш билан қарашлари турли тил вакилларининг мулоқоти натижасида содир бўлувчи лингвомаданий жараёнлар билан изоҳланади. Зеро, ҳар қандай миллатнинг узоқ-яқин ўтмишида бутун халққа танилган машҳур шахслари, афсонавий халқ қаҳрамонлари, эътиборга молик манзилгоҳлари, машҳур тарихий воқеликлар билан алоқадор номлар ана шу лингвомаданий ҳамжамиятнинг лисоний хотирасида турли ассоциациялар билан боғлиқ тарзда сақланиб туради. Шунга кўра, кейинги йилларда Ўзбекистонда олиб борилаётган илм-фаннинг ривожланиши йўлидаги сайъ-

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. “Халқ сўзи” газетаси. 2019 йил, 21 октябрь кунги сони.

ҳаракатлар, айниқса, тилга, тил илмига бўлган муносабатнинг янги босқичга кўтарилаётганлиги миллий ўзлигимизни акс эттирувчи ҳамда ўзида маълум бир маданий кодни ифодаловчи поэтонимларни лингвопоэтик жиҳатдан тадқиқ этиш имконини яратмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон, 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сон, 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонлари, 2017 йил 24 майдаги “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2995-сон, 2019 йил 4 октябрдаги “Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақидаги қонуни қабул қилинганининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги ПҚ-4479-сон қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг асосий устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Дунё тилшунослигида лингвистик шахс тушунчаси тобора долзарб бўлиб бормоқда. Натижада шахснинг когнитив базасини, унга киритилган тил бирликларини ўрганиш фаоллашди. Хусусан, рус тилшунослигида прецедент номлар кенг ва чуқур тадқиқ этила бошланди. Бу ишларнинг натижаси ўлароқ Ю.Н.Караулов, Д.В.Багаева, О.С.Боярских, С.В.Банникова, Ю.А.Блинова, О.А.Ворожцова, Д.Б.Гудков, И.П.Зырянова, М.Ю.Илюшкина, Е.Ф.Косиченко, С.Л.Кушнерук, Е.А.Нахимова, Н.М.Орлова, Ю.Б.Пикулева, Г.Г.Сергееваларнинг прецедент бирликлар ва уларнинг турларидан бири ҳисобланган прецедент номларни махсус ўрганишга қаратилган тадқиқотлари² немис тилшунослигида Brendler

² Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. Доклады советской делегации на VI конгрессе МАПРЯЛ. – М.: Русский язык, 1986. – С. 105-126; Д.В.Багаева, Д.Б.Гудков, В.В.Красных, И.В.Захаренко // Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов; Язык, сознание, коммуникация. – М., 1997. Вып. 1. – С. 82-103; Боярских О.С. Прецедентные феномены со сферой-источником «литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004-2007): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01/Боярских Оксана Сергеевна. – Екатеринбург, 2008; Банникова С.В. Прецедентность как лингвокультурный феномен (На материале английских и русских текстов): дис. ... канд. филол. наук [Текст] / С.В.Банникова. – Тамбов, 2004; Ворожцова О.А.

Andrea, Brendler Silvio, Debus Friedhelm, Wolfgang Fleischer, Д. Lamping каби тилшуносларнинг ишлари³ майдонга келди.

Туркологияда ҳам прецедент бирликлар (номлар) ва ономастикага оид муайян тадқиқот ишлари олиб борилди. Жумладан, А.Э.Эрнисова, С.Ю.Абодуллоева, Л.В.Била, Л.М.Ахметзянова, Б.З.Туребаева, Т.Х.Кусимов, Б.Досжановларнинг тадқиқот ишларини⁴ эътироф этишимиз мумкин.

Ўзбек тилшунослигида ҳам ономастик бирликлар кенг тадқиқ этилган бўлиб, Э.Бегматов, Ғ.Сатторов, С.Рахимов, Д.Юлдошев, Р.Худойберганов, С.Хусанов, Н.Улуқов, Я.Авлақулов, Д.Анданиязова, М.Мамажонов, С.Кенжаевларнинг тадқиқот ишларини⁵ алоҳида тилга олиш мумкин. Лекин

Лингвистическое исследование прецедентных феноменов в дискурсе российских и американских президентских выборов 2004 года: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Ворожцова Ольга Александровна. – Екатеринбург, 2007; Гудков Д.Б. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук [Текст] / Д.Б. Гудков. – М., 1999; Зырянова, И.П. Прецедентные феномены в заголовках российской и британской прессы (2005-2009 гг.): Автореферат ... к.ф.н./Зырянова И.П., [Урал.гос. пед. ун-т]. – Екатеринбург, 2010; Илюшкина, М.Ю. Прецедентные феномены в российской и британской печатной рекламе услуг для туристов: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Илюшкина Мария Юрьевна. – Екатеринбург, 2008; Косиченко, Е.Ф. Прецедентные имена как средство выражения субъективной оценки: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19/ Елена Федоровна Косиченко. – М., 2006; Кушнерук, С.Л. Сопоставительное исследование прецедентных имён в российской и американской рекламе.: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Светлана Леонидовна Кушнерук. – Екатеринбург, 2006; Нахимова, Е.А. Теория и методика когнитивно - дискурсивного исследования прецедентных онимов в современной российской массовой коммуникации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук – Екатеринбург, 2011; Орлова Н.М. Библейский текст как прецедентный феномен: Автореф. дисс. ... док. филол. наук : 10.02.19 / Орлова Надежда Михайловна. – Саратов, 2010; Пикулева, Ю.Б. Прецедентный культурный знак в современной телевизионной рекламе: лингвокультурологический анализ: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01/ Пикулева Юлия Борисовна. – Екатеринбург, 2003; Сергеева Г.Г. Прецедентные имена и понимание их в молодежной среде (школьники 10-11 класса): Автореф. дисс. ... канд. Филол. наук: 10.02.19/ Галина Георгиевна Сергеева. – М., 2005;

³ Fleischer W. Name und Text. Ausgewählte Studien zur Onomastik und Stilistik. – Tübingen: Max Nimeyer Verlag. 1992. – S. 189; Friedhelm D. Namen-Bedeutsamkeit und Namen-Inhalt/ Zur Semantik der nomina propria. В сборнике: Grohmann H., Kühn A. (eds) Friedhelm. Kleinere Schriften, Bd.3. Hildesheim 2007. – S. 447- 455; Brendler Andrea, Brendler Silvio. Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. – Hamburg: Baar, 2004. – S. 52-54; Leys O. Was ist Präzedentfälle? – In Debus: Seibicke. 1989. – S. 143-165; Lamping D. Der Name in der Erzählung zur Poetik des Personennamens. Max Verlag. – Bonn, 1983. – S. 23-28;

⁴ Эрнисова А.Э. Прецедентные феномены русского языка в инокультурной среде (на материале русскоязычного дискурса в Кыргызстане) Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Бишкек: 2020; Абодуллоева С.Ю. Ономастикон Суфийской Поэзии: структурны, семантический и функциональный аспекты (на материале произведений Абдулмаджа Санаи, Фаридаддина Аттара и Джалаладдина Балхи) диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук. – Хорог: 2016; Била Л.В. Структурно-семантические и функциональные особенности антропонимов в сатирической прозе М.А. Булгакова: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Киев: 1997; Ахметзянова Л.М. Антропонимы в художественных текстах Д. Хармса: структурно-семантический аспект: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Казань: 2009; Туребаева Б.З. Прецедентные феномены как средство формирования культуроведческой компетенции при обучении русскому языку учащихся старших классов казахской школы Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2000; Кусимова Т.Х. Древнебашкирские антропонимы: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Уфа, 1975; Досжанов Б. Древние антропонимы в казахском языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Астана, 2001;

⁵ Бегматов, Э. А. Антропонимика узбекского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент: 1965; Сатторов Ғ.Х. Ўзбек антропонимиясининг туркий қатлами: Филол. фанлари номзоди ... дисс: Автореф. – Тошкент: 1990;⁵ Рахимов С. Хоразм минтақавий антропонимияси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Тошкент: 1998; Юлдошев Д. Атоқли отларнинг антропоцентриқ тадқиқи: Филол. фан... д-ри дисс: Автореф. – Тошкент: 2021; Худойберганов Р. Ўзбек антропонимияси тизимининг вариантдорлиги: Филол. фанлари

ономастик бирликлар гуруҳига кирувчи поэтик қийматга эга номлар (поэтонимлар) эндигина тадқиқотчиларимизнинг эътиборини торта бошлади. Хусусан, М.Саидалиеванинг “Ўзбек прецедент номларининг қўлланилишидаги айрим жиҳатлар”, “Прецедент номлар тадқиқи юзасидан мулоҳазалар”, З.Ўринованинг “Прецедент номлар интертекстуал бирлик сифатида” М.Хайитбоевнинг “Тилшуносликда прецедент номларнинг ўрганилишига доир” Б.Жалиловнинг “Прецедент термини ва унинг турли луғатлардаги изоҳи” номли мақолаларида⁶ мазкур масалага бағишланган айрим фикр-мулоҳазалар билдирилганлигини таъкидлаш мумкин. Шунга қарамай, кенг қамровли прецедент бирликлар орасида муҳим ўрин эгаллаган прецедент номлар ўзбек тилшунослигида жиддий тарзда ўрганилмаганлиги, айниқса, уларнинг лингвопоэтик табиати, турлари, хусусиятлари, услубий имкониятлари бадиий матнлар мисолида махсус тадқиқ этилмаганлиги ушбу диссертация ишининг аҳамиятини белгилайди.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Ўзбек тилининг замонавий ономастика муаммолари” йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади шеърӣ ва насрий асарларда қўлланилган прецедент номлар ҳамда поэтонимларнинг услубий-функционал, семантик ҳамда лингвопоэтик хусусиятларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари. Прецедент ном тушунчасининг мазмун-моҳиятини очиб берувчи қуйидаги вазифаларни аниқлашдан иборат:

прецедент ном тушунчасининг бадиий матндаги хусусиятларини очиб бериш;

шоир ва ёзувчи асарларида қўлланувчи прецедент номларнинг услубий ва лингвопоэтик имкониятларини аниқлаш;

номзоди... дисс. – Тошкент: 2008; Хусанов Н. XV аср ўзбек адабий ёдгорликларидаги антропонимларнинг лексик-семантик ва услубий хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. ...дисс. – Тошкент: 2014; Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи: Филол. фан. д-ри. ... дисс. – Тошкент, 2010; Авлақулов Я. Ўзбек тили ономастик бирликларининг лингвистик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди... дисс. – Тошкент, 2012; Анданиязова Д.Р. Бадиий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси: Филол. фан. буйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс: Автореф. – Тошкент: 2017; Мамажонов. М. Антропонимлар дискурс релевант сифатида: Филол. фан. ном ... дисс: Автореф. – Фарғона: 2020; Кенжаева С. Ўзбек тили антропонимларининг номинацион-мотивацион асослари ва тавсифи: Фил. фан. буйича фалсафа доктори авторефати. – Қарши: 2019;

⁶ Саидалиева. М “Ўзбек прецедент номларининг қўлланилишидаги айрим жиҳатлар” Euro Asia, IV-International Congress on Multidisciplinary Studies. – Shymkent: 2019. – Б. 281, “Прецедент номлар тадқиқи юзасидан мулоҳазалар” Сўз савнати халқаро журнали/ Международный журнал искусство слова/ International journal of word. – Тошкент: 2021. – Б. 33-44; Ўринова З. “Прецедент номлар интертекстуал бирлик сифатида”, Алишер Навоӣ номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти унверситети. “Ўзбек тили тараққиёти ва халқаро ҳамкорлик масалалари” мавзусидаги халқаро конференция. Тошкент: – 2021. Б. 87-90; Хайитбоев М. “Тилшуносликда прецедент номларнинг ўрганилишига доир”, Таржима ва Лингвистика илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд: 2015. – Б. 65-67; Жалилов Б. “Прецедент термини ва унинг турли луғатлардаги изоҳи” Fledu.uz. Scientific- methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan” 2021, No 3 (38), 31-40.

шеърий ва насрий матнда прагмапоэтик қимматга эга поэтонимлар ва уларнинг турларини белгилаш;

поэтонимларнинг бадий нутқни шакллантиришдаги ўрни ва аҳамиятини ёритиш билан ёзувчи ва шоирларнинг услубий маҳоратини очиб бериш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида замонавий ўзбек адабиёти намояндаларининг бадий асарлари ҳамда шеърий матнларда қўлланган фаол прецедент номлар танланган.

Тадқиқотнинг предметини поэтик матнларда қўлланувчи прецедент номларнинг функционал ва лингвопоэтик хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда таснифлаш, концептуал таҳлил, функционал-семантик таҳлил, статистик ва лингвопоэтик таҳлил усулларида фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

бадий услубда қўлланган прецедент номларнинг машҳурлик, рамзийлик каби лингвопоэтик хусусиятлари ҳамда уларнинг бадий концептларни шакллантиришдаги ўрни ва аҳамияти далилланган;

шеърий матнда қўлланган прецедент номларнинг ўқувчида образли тасаввур уйғотиши, муайян воқеликни акс этиши каби функционал-семантик хусусиятлари контекст билан алоқадорликда изоҳланган;

прецедент номларнинг бадий матндаги *аллюзивлик, ономастик метафора, рамзийлик, ижтимоийлик, характерловчи, экспрессивлик, ассоциатив, эталонлик, стилистик, эстетик, лингвопоэтик* вазифалари аниқланган;

поэтонимларнинг *қиёслаш, интертекстуаллик, коммуникативлик, ўхшатиш, экспрессивлик, сўзловчи ном, ономастик метонимия, номинативликни* ифодаловчи функционал-услубий хусусиятлари очиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

прецедент номларнинг тадқиқи юзасидан билдирилган хулосалар матн тилшунослиги, лингвопоэтика, стилистика, нутқ маданияти, прагмалингвистика каби фанлардан яратилган дарслик ва қўлланмаларнинг такомиллашуви, шунингдек, ўқув луғатлари, масалан, поэтонимларнинг изоҳли луғати, махсус прецедент номлар луғатини яратишга хизмат қилиши асослаб берилган;

прецедент номларнинг бадий концептларни шакллантиришдаги ва лингвомаданий-лингвокогнитив билимларни бойитишда муҳим аҳамиятга эга эканлиги далилланган;

диссертация поэтик матнларда қўлланувчи прецедент номлар замирида яширинган мазмун ва концептни англашда назарий манба сифатида хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги келтирилган методлар, аниқланган таснифлар, усуллар, назарий маълумотларнинг аниқлиги, илмий

ва бадий манбалардан олинганлиги, берилган мисолларнинг тизимли таҳлил этилганлиги, фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилганлиги, ишнинг хулоса ва натижалари ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти лингвопоэтика соҳаси ривожланишида хизмат қилиши, ўзбек тилшунослигида поэтонимлар билан боғлиқ ечимини кутаётган муоммоларни атрофлича ўрганиш, машхурлик даражасига чиқадиган янги прецедент номларни аниқлаш, ономастика соҳасида зарур фундаментал тадқиқотлар яратишда назарий асос бўлиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти шундаки, ўзбек тилида янги бадий, фольклор, реал, расмий, мифологик поэтонимлар луғатини тузишга ёрдам беради. Тадқиқот натижаларидан олий ўқув юртларининг филология факультетларида матн лингвистикаси, услубшунослик, прагмалингвистика, нутқ маданияти фанларини ўқитишда ҳамда талабалар учун махсус илмий-амалий семинарлар ташкил этишда, дарслик ва қўлланмалар, жумладан, поэтонимларнинг изоҳли луғати, махсус прецедент номлар луғатини яратишда самарали фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Бадий матнда прецедент номларнинг услубий-функционал ҳамда семантик жиҳатларини лингвопоэтик нуқтаи назардан ёритишга бағишланган диссертацион ишда эришилган илмий натижалар асосида:

бадий услубда қўлланган прецедент номларнинг услубий-функционал ҳамда семантик хусусиятлари сифатида асосланган илмий хулоса ва натижаларидан “Матн тилшунослиги” номли дарсликни тайёрлашда кенг фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 31 майдаги 237-сон буйруғига асосан 237-317-рақамли рухсатнома). Натижада дарслик илмий-назарий жиҳатдан мукаммаллашган;

прецедент номлар бадий матн таркибида турли лингвопоэтик вазифалар бажариб келиши, ўқувчининг онгида олдинги номлар ёки воқеа ҳодисаларга нисбатан ишора қилиши, прецедент номга айланадиган поэтонимларнинг бадий матндаги функционал-семантик имкониятлари ҳамда хулосаларидан “Услубшунослик асослари” ўқув қўлланмасида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 23 ноябрдаги 500-сон буйруғига асосан 500/t-006-рақамли рухсатнома). Натижада ўқув қўлланманинг тил билан боғлиқ муоммолари билан боғлиқ жараёнлар хусусан, прецедент номларнинг юзага келиши, мақоми, уларнинг ўрганилиши, бадий нутқда қўлланилиши ва унинг лингвопоэтикаси юзасидан берилган таклифлар бадий матнни ўқувчиларда янада образлироқ тасаввур уйғотишда муҳим омил бўлиб хизмат қилган;

Фарғона вилояти телерадиокомпаниясининг 2020-2021 йилларда эфирга узатилган “Адабий муҳит”, “Кўнгил мулки” телекўрсатувларида ва “Маънавият – қалб кўзгуси” радиоэшиттиришларини тайёрлашда

фойдаланилган (Фарғона вилояти телерадиокомпаниясининг 2021 йил 7 июлдаги 1201/90-сон маълумотномаси). Натижада мазкур телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар учун тайёрланган матнларнинг мазмуни мукаммаллашган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 4 та республика ва халқаро илмий-амалий анжуманларида, жумладан, 2 та халқаро ва 2 та республика илмий-амалий анжуманларида маъруза кўринишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 11 та илмий иш нашр этилган, шулардан Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 7 та мақола, жумладан, 3 таси республикада ҳамда 4 таси хорижий илмий журналларда нашр қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, 154 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **кириш** қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, диссертациянинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Тилшуносликда прецедент номлар талқини”** деб номланган дастлабки боби уч фаслдан ташкил топган. Биринчи фасл “Жаҳон ва ўзбек тилшунослигида мавзунинг ўрганилиши” деб номланади. Мазкур фаслда прецедент истилоҳининг фанга кириб келиши, рус, инглиз ва немис тилларидаги изоҳли, энциклопедик, этимологик луғатлардаги таърифи келтирилиб, прецедент номларнинг манбалари, таснифи ҳамда кўпгина ижтимоий соҳаларнинг ўрганиш объекти эканлиги билан боғлиқ илмий қарашлар изоҳланади.

Прецедентлик ҳодисаси илк бор психоллингвистика ва маданиятлараро коммуникация назарияси соҳаларида тадқиқ этилган бўлиб, ҳозирги кунда тилшунос ва адабиётшуносларнинг диққат марказидаги объектга айланиб бормоқда.

“Прецедент” атамасининг ўзбек, рус, инглиз ва немис тилларидаги изоҳли, энциклопедик, этимологик луғатларда турлича изоҳ ва таърифлари мавжуд. Хусусан, прецедент ном ёки исм “Лингвистик энциклопедик луғат”да қуйидагича изоҳланади: прецедент (*лот. praecedens – олдинда*

юрувчи, олдинги) – олдин, ўтмишда содир бўлиб, шу кўринишдаги кейинги бирликларга намуна ёки окловчи далил бўлиб хизмат қилувчи бирлик⁷. Бошқача айтадиган бўлсак, олдин мавжуд бўлган барчага таниш бўлган номнинг ўзга бир шахс ёки нарсага нисбатан қўлланилиши тушунилади. 1984 йилда нашр қилинган икки томли “Русча-ўзбекча луғат”да “прецедент” атамасига қуйидагича таъриф берилган: “ПРЕЦЕДЕНТ м. книж. (ўзидан кейин содир бўладиган худди шу турдаги воқеаларга намуна, ўрнатма бўла оладиган воқеа, ҳодиса): ўхшаш, тенг. случай, не имеющий – а прецеденти (ўхшаш, тенги) бўлмаган ҳолат; установить – прецедентни белгиламоқ (ўтмишда худди шундай воқеа ёки ҳодиса бўлганини аниқламоқ); судебный – юр. судпрецеденти”⁸. Ж.Бўронов, Ш.Бўтаев, М.Ирискулов, К.Раҳмонбердиевлар томонидан 2001 йилда нашр қилинган “English-Uzbek Dictionary” луғатида: “[precedent n – прецедент, воқеа, ҳодиса]”⁹; Ф.Сатимов томонидан 1999 йилда нашр қилинган уч тилли “English-Russian-Uzbek Dictionary of Juridical Terms” луғатида: “[precedent n – прецедент, предшествующий – аввал бўлиб ўтган, содир этилган]” каби маъноларда қўлланган¹⁰. 2015 йилда нашр қилинган “Langenscheidt Großwörterbuch“ номли немис тилига оид луғатда прецедент терминига қуйидагича изоҳ келтирилган: “[Präzedenfall – ҳодиса, натижаси келажак ёки шунга ўхшаш ҳолатлар учун намуна бўладиган иш]”¹¹. Ўзбек тилининг ҳозирга қадар нашр қилинган этимологик луғатларида ҳамда 1981 йилда ва 2006-2008 йилларда нашр қилинган Ўзбек тилининг изоҳли луғатларига, шунингдек, Т.Умаров масъул муҳаррирлигидаги 1990 йилда нашр қилинган “Энциклопедик луғат”га “прецедент” атамаси киритилмагани ва изоҳ келтирилмаганини таъкидлаш мумкин.

Прецедент тушунчаси суд-ҳуқуқ соҳасида муқаддам қўлланилган бўлса-да, ҳозирда мазкур соҳада ушбу атама деярли ишлатилмайди, ундан тил ва маданият соҳасида нисбатан кўпроқ фойдаланилади¹².

“Прецедент” атамаси тилшуносликда биринчи марта Ю.Н.Карауловнинг “Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности” номли мақоласида қўлланган¹³. Рус тилшуноси дастлаб прецедент номларни асар номлари ва иқтибослар таркибига киритган.

⁷ См.<http://ru.wikipedia.org>.

⁸ Русча-ўзбекча луғат. II том. – Т: 1984. – Б. 195.

⁹ Бўронов Ж., Бўтаев Ш., Ирискулов М., Раҳмонбердиев К. English-Uzbek Dictionary. – Т., 2001. – Б. 466.

¹⁰ Сатимов Ф. English-Russian-Uzbek Dictionary of Juridical Terms. – Т., 1999. – С. 208.

¹¹ Dieter Götz “Langenscheidt Großwörterbuch“ Deutsch als Fremdsprache. – München Wien: 2015. – С. 862

¹² Кавалов Г.Ф. Имя собственное как прецедент в рекламе/Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Филология. Журналистика. 2004 № – С. 158.

¹³ Гунько Ю.А. Особенности функционирования прецедентных высказываний в разговорной речи носителей русского языка: Автореф. дисс.... канд.филол. наук. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос.ун-т, 2002. – С. 24.

Прецедент номлар тилшуносликда, асосан, лингвокультурологик ва когнитив аспектда ўрганилган¹⁴. Чунки прецедент номлар, энг аввало, халқнинг маданияти ва лисоний хотираси билан боғлиқ бўлган ҳодиса саналади. Шу билан бирга, улар бирор предмет ёки тушунчанинг номи, яъни ономастик бирликлар сифатида ҳам қайд этилади.

В.А.Маслованинг фикрига кўра, муайян миллатларга яхши таниш бўлган матнлар ёки воқеалар билан боғлиқ бўлган шахс номлари прецедент номлар дейилади. Масалан, Обломов, Тарас Бульба каби¹⁵. Прецедент номлар қаторига халқларнинг машҳур инсонлари, қаҳрамонлари: Гўрўғли, Алпомиш, Беруний, Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Алишер Навоий, Бобур Мирзо, Кумуш, Фарҳод, Ширин, Отабек, Лайли, Мажнун, Тўмарис, Тохир, Зухра, Зулфия, Нодирабегим, Қодирийларни; Чарлз Дарвин, Гамлет, Ёилдирим Боязид, Геракл, Колумб, Отелло, Аристотель, Яго, Буратино, Арасту каби умумлисоний умумлашмага айланган номларни киритиш мумкин.

Хорижий ва ўзбек тилшунослигида прецедент бирликлар тадқиқига бағишланган айрим ишларни кўриб чиқиб, улардаги илмий ва назарий қарашларга таянган ҳолда прецедент ном (поэтоним) ларнинг структурал таснифи қуйидагиларни ўз ичига олишини кузатдик, уларни ўзбек тилидаги бадий матнларда қўлланилган мисоллар билан изоҳлашга ҳаракат қилдик:

1. Лексик поэтонимлар: илмий адабиётларда кўрсатилишича, ономастик бирликлар – атоқли отларгина прецедент номлар бўла олади. Шу нуқтаи назардан, биз мазкур структурал лексик таснифга (антропоним, топоним, мифоантропоним, библионим ва ҳ.к.) атоқли отларни киритишни мақсадга мувофиқ деб ҳисобладик. Масалан,

*О, баҳор! Ўзингсан ҳаётбахш Масих,
Чўпни жонлантирган сеҳргар ўзинг.
Сен менга Худонинг дўстлик тухфаси,
Томиримга тутаиш чилвир илдизинг* (И.Мирзо. О, баҳор!)

2. Морфологик поэтонимлар:

а) жуфт сўз қолипидаги поэтонимлар

*Эсонқул бовоси, буларга бир дуо беринг, булар бир-бирига кўзу қош,
булар бир-бири билан Тохир-Зухра...* (Қ.Норқобил. Биз ҳам одаммиз).

3. Синтактик поэтонимлар:

а) сўз бирикмаси қолипидаги поэтонимлар

“Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” (Абдулла Қодирий)

б) изофий бирикма қолипидаги поэтонимлар

Кўҳи қофга қадар кетардим, Лайлим,

¹⁴ Нахимова Е.А. Прецедентные онимы в современной российской массовой коммуникации: Теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования. – Екатеринбург, 2011. – С.276; Попова Е.Ю. Прецедентные феномены в современном художественном дискурсе (на материале романов В.Нелевина “Generation “П” и “Числа”): Автореф. канд. ...филол. наук. – Саратов 2012. – С. 22.

¹⁵ Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001. – С. 53.

*Кўзингни бир бора кўрмоқлик учун.
На чора?.. Бу чархга қурбим келмайди,
Афсус, бу гардишига етмайди кучим* (И.Мирзо);

в) содда гап шаклидаги поэтонимлар

“Биздан озод ва обод Ватан қолсин” (Ислом Каримов)

г) кўшма гап шаклидаги поэтонимлар

“Нур борки, соя бор” (Ўткир Ҳошимов)

И.В.Захаренко, В.В.Красных, Д.Б.Гудков каби олимларнинг фикрича, прецедент номларга берилган таърифларни умумлаштириш натижасида бу тушунчага хос бўлган хусусиятларни қуйидагича белгилаш мақсадга мувофиқ: 1) тил эгалари хотирасида мавжуд бўлишлиги; 2) машҳурлиги; 3) бирор машҳур матн ёки вазият билан боғлиқлиги; 4) рамзий маъно касб этиши¹⁶.

“Прецедент ном тушунчасининг моҳияти” деб номланувчи иккинчи фаслда прецедент номларнинг турлари, манбалари, тоифалари, гуруҳларга бўлиниши ва бадиий матнларда қўлланиши тадқиқ этилган.

Турли маданият вакиллари ўртасидаги алоқа амалиётининг кенгайиши дунё миқёсида сезиларли фарқларни нафақат лингвистик код билан, балки миллий характернинг ўзига хос хусусиятларини белгилайдиган маданий фактларни билиш билан ҳам очиб беради ва ўзлаштириш зарурлигини тақазо этади. Бундай фактлар, одатда, “прецедент” деб номланади. Улар дунё ғоясини минималлаштирилган шаклда белгилаб берувчи лингвокультурал ҳамжамият когнитив базасининг ядро қисмидир.

Прецедент номлар халқ маданиятида алоҳида ўрин тутаяди, улар миллий ўзига хос хусусиятларни акс эттиради. Прецедент номлар бошқа онимлардан дифференциал хусусиятлари, атрибутлари, энциклопедик маълумотларга бойлиги билан ажралиб туради. Бу прецедент номларга маданий, тарихий ва ижтимоий маълумот беришга имкон беради. Прецедент ном ўзининг маъноси билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, маълум бир тилшунос онгида шаклланган ғоя ва тасвирни ифодалашга ёрдам беради.

В.В.Красных, Д.Б.Гудков, И.В.Захаренко ва Д.В.Багаевалар прецедент номларни умумлашма даражаси кўламига кўра қуйидаги турларини қайд этадилар:

1. Миллий прецедент номлар.
2. Универсал прецедент номлар.

Миллий прецедент ном деганда, *Навоий, Тўмарис, Алломиш* кабиларни назарда тутсак, универсал прецедент номлар деганда, *Наполеон, Колумб, Аристотель* каби бутун дунё учун таниқли бўлган прецедент шахслар ва улар билан боғлиқ ишорани тушунамиз.

Тадқиқотчилар прецедентлик манбаи ва мақомига хизмат қилувчи қуйидаги номлар гуруҳини тадқиқ этишни тавсия қилишади: антропонимлар,

¹⁶ Захаренко И.В., Красных В.В., Гудков Д.Б. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов // Язык, сознание, коммуникация: Сб.статей. – М., “Филология”, 1997.– Вып.1. – С. 82 -103.

топонимлар, библионимлар, теонимлар, гидронимлар, хремотонимлар, зоонимлар, мифонимлар, эртақ қахрамонлари номлари, муқаддас китобларда келтирилган исмлар, ташкилот ва муассаса объектларининг номлари ва бошқа номлар¹⁷. Бу номларнинг турларини яна давом эттириш мумкин, улардан қуйидаги турлар прецедент ном сифатида фаол қўлланади:

- антропонимлар (киши исмлари);
- топонимлар (жой номлари);
- теонимлар (худо, маъбуд ва пайғамбарлар номлари);
- библионимлар (китоб ва матн сарлавҳалари).

Лингвистик материалларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, прецедент номларни яратишнинг кенг тарқалган манбалари сифатида: 1) муқаддас матнлар; 2) қадимги мифология; 3) бадий асарларни эътироф этиш мумкин.

Прецедент ном ҳар доим аксиологик ва экспрессивдир. Прецедент ном – бу экспрессив, рамзий, коннотатив функцияларга эга лингвокультурологик бирик, у маданий маълумотларни узатишга ёрдам беради¹⁸.

Бадий матнда прецедент номларнинг қуйидаги функционал-семантик жиҳатлари намоён бўлади:

1. Ўхшатиш вазифасини бажаради:

*Ҳозиргина келинчакнинг олдида ўзини **Алпомишдай** паҳлавон сезиб турган Мирза Ҳамид тили калимага келмай, чулдираб қолди.* (Х.Тўхтабоев, “Қасоскорнинг олтин боши”)

2. Воқеалар ва жойларга ишора қилади:

Нега чўчиб тушдинг?

Мурзак тасаввур,

Гўдак хаёлингга

Нималар келди?

*Балки **Одесс даҳшати**,*

***Керч фожиаси**,*

Ёввойи махлуқлар,

Қонхўр ваҳшийлар. (Ғ.Ғулом, “Сен етим эмассан”)

3. Машҳур географик жойлар билан боғлиқ асосацияларни онгда шакллантиради:

*Алишер Навоий хазратларининг бадияти шу қадар юксаки, Ҳимолай тоғида, денгиз сатҳидан саккиз минг саккиз юз қирқ саккиз метр баландликда жойлашган **Жомолунгма** чўққисига ўхшайди. Унга етаман деган одамнинг боши айланиб қулаб тушиши ва парча-парча бўлиб кетиши ҳеч гап эмас.* (Ўткир Ҳошимов, “Дафтар хошиясидаги битиклар”).

¹⁷ Нахимова Е.А. Прецедентные онимы в современной российской массовой коммуникации: теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования: монография. Е.: ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2011. – С. 85-99.

¹⁸ Гудков Д.Б. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний [Текст]/ Вестник Московского университета, Журнал: Серия: 9 Филология. Номер: 4 Местоположение издательства: – М. 1997. – С. 106-107.

Биринчи бобнинг “**Бадий услубда прецедент номларнинг ўрни**” деб номланган учинчи фаслида прецедент номларнинг бадий матндаги ўрни, вазибалари ва мезонларига бағишланган. Бадий матннинг элементи сифатида номлар асардаги кўп маъноларнинг шаклланишига ёрдам беради. Прецедент номни ўрганиш муаллифнинг ғояси, асарнинг концепцияси ва ижроси билан боғлиқ бўлган номларнинг стилистик имкониятлари, уларнинг боғланиш тамойиллари ва усулларини ўрганишни ўз ичига олади.

Прецедент номлар тил ва нутқ бирликлари сифатида “дунё ва унинг тасвирини тузишда воқеликни ифодалаш, таснифлаш, концептуализация қилиш ва баҳолаш учун ишлатиладиган” тушунчалар вазибасини бажаради¹⁹.

Прецедент номлар матнни бирлаштириш ва тартибга солиш воситаси бўлиб хизмат қилади, улардан фойдаланиш ўқувчининг эътиборини матн шаклига қаратишга ёрдам беради.

Прецедентлик назариясида кўра, номлар қўлланиши жиҳатидан иккига ажратилади: денотатив ва коннотатив. Рус тили оммавий коммуникациясидаги прецедент номларни атрофлича тадқиқ этган Е.А.Нахимова Хиросима топонимини мисол сифатида келтиради. Масалан, **Хиросима** – деннотатив қўллашда Япония шаҳар номини англатса, коннотатив қўллашда эса “**атом бомбаси қурбони бўлган жой**” маъносини англатади. Олима прецедент номлар фақат метафорик ёки метаномик маънога эга бўлишини таъкидлайди²⁰.

Тилшунос тадқиқотчилар ўртасида долзарб масала – бу ҳозирги кунгача қизғин муҳокама қилинаётган прецедент номларни аниқлаш мезонларидир. Э.А.Нахимова ўз тадқиқотларида прецедент номларни танлашнинг бир нечта мезонларини кўрсатиб ўтган. Олиманинг фикрларига асосланган ҳолда, ўзбек бадий матнларидаги прецедент номларни танлашнинг қуйидаги мезонларини қайд этиш мумкин:

1. **График мезон** – оммавий ахборот воситалари матнларида, прецедент антропонимлар (атоқли номлар) турли имлолар билан учрайди: баъзи ҳолларда кичик ҳарфлар билан, баъзиларида катта ҳарфлар билан. Катта ҳарф муаллиф тасвирлаган отни прецедент ном сифатида белгилашини билдиради. Масалан, “*Орамизда Абдулла Ориповлар, Муҳаммад Юсуфлар, Нодираю Увайсийларнинг армонларини шеърятга кўчирган Зулфиялар*” ўтирибди. (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2005 й.)

2. **Морфологик мезон** – бу мезон прецедент номни бирлик ва кўплик шаклда қўллашни назарда тутди. Кўпинча, прецедент ном бирликда ишлатилади. Прецедент номлар баъзи ҳолатларда кўплик шаклда ҳам учрайди. Масалан,

*Сиз бугунги Кумушлар, аёл зотин сараси,
Сочингизни то абад ишқ қўллари тарасин,*

¹⁹ Фатеева Н.А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов / Н. А.Фатеева. – М.: Агар, 2000. – С. 3.

²⁰ Нахимова Е.А. Кўрсатилган асар. – С.124.

*Отабеклар топса ҳам қовушмоқлик чорасин,
Осон эмас экан-ку абад асрамоқ, суймоқ,
Осон экан-ку ахир Сизни бой бериб қўймоқ* (Ҳ.Худойбердиева
“Кумушнинг ўлимига”)

3. **Таниш белгили мезон** – прецедент ном учун энг характерли ва ўзига хос хусусиятга эга бўлган мезондир. Одатда, сўзнинг ўзига хос қўлланишини таъкидлаш ва фойдаланиш учун прецедент ном қўштирноқ ичига олинади. Масалан, *Давримизнинг янги “Шералилари”*. (“Ўзбекистон адабиёти ва саънати” газетаси, 2008 й.)

Бадиий матнларда прецедент номлар бир қанча вазифаларни бажаради. Д.Анданиязованинг “Ономастик бирликларнинг лингвопоэтик тадқиқи²¹” номли монографиясида прецедент номларнинг бадиий матнда бир неча вазифалари берилган:

1. Ташқи алоқадорликни ҳосил қилади, яъни матнлар орасидаги алоқадорликни таъминлайди. Бошқа бир матнга муайян мақсад билан ишора қилади. Турли воситалар орқали китобхон онгига мустаҳкам ўрнашган, унинг лисоний хотирасига жойлашган “таниш номлар” асарнинг кўпқатламлилигини таъминлайди.

2. Ички алоқадорликни ифодалашда, яъни бадиий матндаги қаҳрамонларнинг бирор бир хусусияти билан “таниш ном” ўртасида алоқадорлик ўрнатилади. Бунда ўхшатиш, қиёслаш, фарқлаш, шарҳлаш ёки эслатиш мақсад қилинган бўлади.

3. Экспрессивликни акс эттиради. Бадиий матннинг тушуниш жараёнини тезлаштиради. Мазкур номлар ёрдамида матннинг осон ва тез тушунилиши таъминланади.

4. Бадиий ифода воситалари таркибида келиб таъсирчанликни оширади.

Диссертациянинг иккинчи боби **“Прецедент номларнинг лингвопоэтик хусусиятлари”**га бағишланган. Бобнинг “Прецедент номларнинг бадиий концептларни шакллантиришдаги ўрни” деб номланган биринчи фаслида дастлаб концепт термини ҳақида фикр ва мулоҳазалар баён қилинган ва шеърӣ матнлардаги прецедент номлар концепт термини нуқтаи назардан таҳлилга тортилган.

Замонавий когнитив тилшунослик ва лингвомаданиятшуносликнинг асосий атамаларидан бири – бу концептдир. Концепт бадиий матнда “мавжуд муайян тажриба” – “ёзувчи мақсади” – “ёзувчининг бадиий нияти” – “ёзувчининг маҳорати” – “эстетик ифода” каби бутун бир тизимни ўзида акс эттиради. Демак, ономастик бирликлар лингвопоэтик концепт доирасида тадқиқ қилиниши амалга ошириладиган янги тадқиқотлар учун муҳим масалага айланади.

²¹ Анданиязова Д. Ономастик бирликларнинг лингвопоэтик тадқиқи; Монография. – Тошкент: Турон замин зиё, – Б. 49.

Қуйида бир неча атоқли номлар концепт нуқтаи назаридан таҳлилга тортилди.

Тўмарис номи тарих китобларида “Тўмарис”, “Тўмрис”, “Тамирис”, “Тамирида” каби шаклларда учрайди. Тўмарис сўзи “из” юнонлар томонидан қўшилган қўшимча бўлиб, сўзнинг асл ўзаги “темир” деган тушунчани ифодалаб келади²². Тўмарис – милoddан аввалги VI асрда Туронда яшаган массагетлар маликаси, аҳмонийлар босқинига қарши курашга раҳбарлик қилган жасур саркарда аёл. Тўмарис антропоними Алпомиш, Жалолиддин каби номлар билан бирга қўлланиб, элнинг мард ва ватанпарвар фарзанди маъносини берувчи ономастик метафорани ҳосил қилади²³.

*Сени Тўмарис деб, мақтаганим бор,
Сен Темур бешигин тебратган бедор
Сенсан Бибихоним, Нодираи зор,
Пайт келди айтмоққа, гапнинг хонаси,
Эй, ўзбек онаси, ўзбек онаси.* (Абдулла Орипов, “Ўзбек Онаси”)

Шоир шеърда ўзбек оналарини мадҳ этиб, уларни Тўмарис, Бибихоним, Нодирага қиёслайди. Бу йўл билан бадий мазмун экспрессивлигини таъминлабгина қолмай, ўзаро кўчма маънодаги ономастик метафорани ҳам вужудга келтиради. Ўзбек шеъриятида Тўмарис, Бибихоним, Нодира каби сиймоларни кўплаб учратамиз. Тўмарис исми концепт сифатида массагет қабиласи сардори, кўчманчи, жангчи аёл рамзи, мардлик, жасорат, қасоскор, она, ватанпарвар тушунчаларини бирлашуви кўринишида намоён бўлади.

Мажнун – (арабча. жинни, девона). Ишқ-муҳаббат йўлида девона бўлган кимса; савдойидир. Мажнун – Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Фузулий қаламига мансуб Лайли ва Мажнун муҳаббатига бағишланган дostonлардаги бош образ, Лайлининг ишқида ақлу хушидан айрилган ошиқ. Ўзбек китобхонлари орасида Алишер Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” (“Хамса”нинг учинчи достони) асари орқали машҳур бўлди. Навоий достонида Мажнун муҳаббат туфайли одамлар наздида девона бўлган йигит сифатида, ботиний маънода эса Илоҳ ишқида ақлидан ажралган ошиқ сифатида талқин этилади. Мажнун антропоними кўчма маънода қўлланиб, ономастик метафорани ҳосил қилади. Бунда мазкур антропонимнинг номлик хусусияти кучсизланиб, “ошиқ, шайдо” сўзлари ифодалаган маънолар устунлик қилади²⁴.

*Ошиқда ишқ бўлса мукамал
Маъшуқани этармиш шайдо.
Мажнунлигим англаб у гўзал*

²² <http://baxtiyor.uz>.

²³ Худойберганава Д, Анданиязова Д. Ўзбек тили поетонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2016. – Б. 96.

²⁴ Худойберганава Д, Анданиязова Д. Ўзбек тили поетонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Турон замин зиё, 2016 – Б. 59.

Зора севса, бамисли Лайло. (Эркин Воҳидов “Шоирга Мактуб”)

Э.Воҳидов “Шоирга Мактуб” шеърӣ парчасида ишқ мавзуси сифатида ёритилган. Шоир шеърда ишқ қаҳрамонлари Лайли ва Мажнун номларидан моҳирона фойдаланади. Шу тарзда шеърнинг бадий-мазмун экспрессивлиги таъминланади. Ушбу шеърӣ парчада Мажнун поэтоними бадий концепт даражасига кўтарилади. Мажнун концепти ўзбек халқи онгида қуйидагича ассоциацияланади: ишқ достони қаҳрамони, ошиқ образи, жунун, жинни, ақлдан озган, девона, телба, муҳаббат гадоси, тасаввуфда ҳақиқий обид рамзи. (Саид Аҳмад, “Қоракўз мажнун”)

Бугунги кунга қадар “Концепт” атамаси доирасида олиб борилган тадқиқотларга назар солсак, концепт, асосан, мавҳум отлар билан ўрганилганлигини кўришимиз мумкин. Масалан, “қўркув” концепти, “гўзаллик” концепти, “нафрат” концепти кабилар. Концепт прецедент номларга нисбатан кенгроқ ўрганилади. Прецедент номлар қайсидир қирраси билан концепт таркибига кириши мумкин. Масалан, аёл концептининг ичида Момо Ҳаво, Тўмарис, Барчин, Кумуш, Зайнаб, Ширин каби атоқли номлар ўрганилиши мумкин. Бунда аёл концептининг гўзаллик ва мардлигини ифодалашда Тўмарис ҳамда Момо Ҳаво образлари асос сифатида олинади. Шу нуқтаи назардан концепт тушунча сифатида қаралади.

“Бадий нутқда поэтонимларнинг услубий имкониятлари” деб номланган иккинчи бобнинг иккинчи фаслида ономастик бирликлар ва прецедент номга айланадиган поэтонимларнинг бадий матндаги функционал-семантик имкониятлари, вазифаларига эътибор қаратилган.

Бадий матнда иштирок этган ономастик бирликларнинг поэтик имкониятлари ва вазифаларини тадқиқ қилиш муҳим масалалардандир. Поэтонимлар бадий матнда эстетик вазифа бажаради ва кўплаб маъноларни ифодалашга хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, ономастик бирликлар лингвопоэтикасини ўрганишнинг аҳамиятли эканлигини белгилаб беради.

Бугунги кунда бадий матндаги поэтонимларга турли аспектлар асосида ёндашилмоқда ва тадқиқ қилинмоқда.

Қуйида шеърӣятда қўлланган поэтонимларни характерли мисоллар орқали таҳлилга тортдик:

Асқар тоғ эдик-ку, нураётирмиз.

Кўнамиз, не илож, шунга ҳам шукур,

Ҳарқалай кўз тирик, кўраётирмиз,

Қарилик гаштини сураётирмиз. (Э.Воҳидов, “Қарилик гаштини...”)

Асқар тоғ топоними ўзбек халқига “Алпомиш” эпоси орқали яхши таниш. Достонда маҳобатли тоғ сифатида талқин қилинган. Ўзбек тили поэтонимларининг изоҳли луғатида Асқар тоғ “олов тоғ” маъносини англатиши айтиб ўтилган. Шеърӣ парчада ушбу ороним “пахлавон, баҳодир” семаларини намоён қилиб, ономастик метафорага асос бўлган.

Қуйида насрий парчада қўлланган поэтоним ўқувчи кўз олдида эртак қаҳрамони сифатлари, характер-хусусияти билан боғлиқ тушунчаларни

гавдалантирганини кўришимиз мумкин: *Ҳе-е, Зумрад... кўз олдимда турибди. Афсуски, эртак – эртак-да... Аммо Шукуржон, бизга Зумраддай суюкли бўладиган ўзбек қизларимизнинг образини ҳам яратиб беришингиз керак! Билмадим-ов. Зумраддакаси йўз-ов... Бор! Бўлмаслиги мумкин эмас, - ўз сўзида туриб олди Менгзиё. – Эҳтимол, Саидангизнинг ўзи бир Зумраддир!* (Ш.Холмирзаев “Бу кишим устоз, мен шогирд”)

Матнда қўлланган Зумрад поэтониими “Зумрад ва Қиммат” номли халқ эртаги бош қахрамони бўлиб, ўзбек халқи орасида сабр, меҳнаткашлик, оқила қиз тимсоли сифатида гавдаланади. Ушбу мисолда сўзловчи Зумрад антропониими орқали ономастик метафора яратишга эришган.

Ўзбек тили поэтониимлари ҳақида қимматли маълумот берувчи ягона манба Д.Худойберганова ва Д.Анданиязоваларнинг “Ўзбек тили поэтониимларининг изоҳли луғати” ҳисобланади. Биз ўзбек тили поэтониимларининг бадиий нутқдаги фаоллик даражасини аниқлаш, шунингдек, поэтониимларнинг мавзуй гуруҳлари ва бадиий нутқдаги вазифаларини аниқлаш мақсадида ушбу луғатга таянган ҳолда статистик тажриба-синов ўтказдик (*иловадаги 1-жадвал*). Маълум бўлишича, ўзбек тили поэтониимларининг қуйидаги мавзуй гуруҳлари мавжуд: астронимлар, топонимлар, антропонимлар, зоонимлар, мифонимлар, хрематонимлар, гидронимлар, идеонимлар, теонимлар, библионимлар. Ушбу мавзуй гуруҳларга тааллуқли прецедент номларнинг бадиий нутқдаги қуйидаги вазифалари: *номинативлик, интертекстуаллик, ономастик метафора, аллюзивлик, сўзловчи ном, рамзийлик, эталонлик, ассоциативлик, аппелятивлик, экспрессивлик, интенсив ном, метафорик образлилик, ўхшатиш, лингвопоэтик* каби поэтик вазифалари аниқланди.

Шу тариқа юқоридаги луғат асосида ўзбек тилига оид прецедент номларнинг бадиий матнда қўлланиши ва вазифалари статистик жадвал асосида тузиб чиқилди (*иловадаги 2-жадвал*). Таҳлиллар шундан далолат берадики, антропоним ва топонимлар ўзининг қўлланиш частотаси юқорилиги билан ажралиб турса, аллюзивлик, экспрессивлик, эталонлик, ономастик метафора, лингвопоэтик каби вазифалари бадиий матнда фаол қўлланганлиги маълум бўлди.

Тадқиқотнинг учинчи боби “**Прецедент номларнинг поэтик нутққа хосланиши**” деб номланиб 2 та фаслни ўз ичига олади. Бобнинг биринчи фаслида “Шеърятда қўлланувчи прецедент номлар” деб аталади. Ушбу фаслда поэтониимларнинг келиб чиқиши ва уларнинг шеърый матнларда қўлланилиши ва вазифалари мисоллар орқали таҳлилга тортилган.

Шеърятдаги прецедент номлар шеърый матн семантик-стилистик тизимнинг муҳим элементларидан бири бўлиб, шеърый асар услубининг энг ифодали, ёрқин ва ўзига хос воситаларидан ҳисобланади. Поэтониимлар шеърларда ўзига хос услубий, яъни аллюзивлик, ижтимоийлик, рамзийлик, эстетик, характерловчи, эталонлик, ассоциативлик, ономастик метафора, экспрессивлик каби турли поэтик вазифаларни бажаради.

Аллюзия шеърий матнларда энг кўп иштирок этадиган вазифалардан биридир. Бадий матнга прецедент номни киритиш аллюзия орқали амалга оширилади. Аллюзив номлар яширин мазмун ифодалаш воситаларидан бири бўлиб, улар матнда бирор филологик ёки ижтимоий-тарихий фактларга ишора қилиб келади²⁵.

Қуйидаги “Кумуш” номли шеърий матнга аҳамият берайлик.

Мени бир ўй қийнайди ёмон,

Юрак яна ўйнайди ёмон.

Тошкентга қиз берма Марғилон –

Қодирий йўқ, Зайнаблар омон. (Муҳаммад Юсуф, “Кумуш”)

Муҳаммад Юсуф қаламига мансуб “Кумуш” шеъри ҳар бир ўқувчида “Ўткан кунлар” романидаги Кумуш билан содир бўлган воқеа ва ҳодисалар, ҳозирда ҳам йўлга ғов бўладиган, ҳаётни заҳарга айлантирадиган Зайнаблар борлиги ҳақида асоциация уйғотади. Шеърий парчадаги антропонимлар аллюзив вазифа бажарган.

Навбатдаги шеърий матнга эътибор берайлик:

Юрагимда тулпорларинг дукурлари,

Қайси юртнинг бордир буюук Темурлари?

Оловлардан омон чиққан Семурғлари,

Сен азизсан, муқаддассан, эй саждагоҳ,

Ўзбекистон, ота макон, она макон! (Эркин Воҳидов, „Инсон“)

Семурғ – шарқ халқлари оғзаки поэтик ижодидаги афсонавий қуш образи; осмонда учиш, узоқ манзилни яқин қилиш ҳақидаги асрий орзу умидларнинг рамзий ифодаси. Ушбу шерда “оловлардан омон чиққан Семурғлари” жумласидан биз бевосита кўз олдимизга Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” асаридаги Семурғ қушлар ҳақидаги ривоятни ёдга оламиз. Машҳур Авесто китобида эса ушбу қуш Сенемурғ тарзида тилга олинган. Ўзбек халқ эртақ ва афсоналарида ижобий қахрамоннинг дўсти, ҳимоячиси уни зулматдан олиб чиқувчи қуш сифатида тасвирланган. Шеърий матнда прецедент ном сифатида келган мифозооним рамзийлик вазифасини бажарган.

Бадий матнда поэтонимлар ўзига хос мавқега эга бўлиб, у контекст орқали очиб берилади ва асар мазмуни учун муҳим қимматга эга ҳисобланади. Уларнинг бадий матндаги ролини ономастик метафора, аллюзивлик ва бошқа вазифалари билан аниқлаш мумкин²⁶.

Қуйидаги шеърий парчада прецедент номга айланган поэтонимга эътибор берайлик:

Ўлмас Кошей каби бу жаҳолатнинг

²⁵ Ахманова О.С., Гюббенет И.В. “Вертикальный контекст” как филологическая проблема // Вопросы языкознания. – М., 1977. – № 3. – С. 47-54.

²⁶ Холназарова Н.Н. Художественные функции поэтонимов в трилогии Дж. Икрами («Дочь огня», «Двенадцать ворот Бухары», «Поверженный») и особенности их передачи в русском переводе. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе. 2021. – С. 6.

Мингта калласи бор,

Вужуди битта (Шавкат Раҳмон, “Маслаҳат”)

Ўлмас Кошей шарқий славян мифологияси ва фольклоридаги қаҳрамон. Таниқли шоир Шавкат Раҳмон қаламига мансуб ушбу парчада жаҳолатга қарши маърифат ва ғоя билан курашиш, тўғри йўлдан бориш муҳимлигини таъкидланган. Шунингдек, шоир жаҳолатга қарши курашда доим ўйлаб, “етти ўлчаб бир кес” мақолига амал қилиш лозим деган фикрни илгари сурган. Шеърий матнда қўлланган мифоантропоним ўхшатиш вазифасини бажарган.

Учинчи бобнинг “**Насрда қўлланувчи прецедент номлар**” деб номланган иккинчи фаслида турли ижодкорларнинг асарларида қўлланган прецедент номлар таҳлилга тортилган.

Насрий матнда қўлланган прецедент номлар кўп ҳолларда асар ғоясини таъкидлаш, унда етакчилик қилган услубни шакллантириш, ёзувчининг субъектив муносабатини ифодалаш мақсадида қўлланади. Насрий асарда номларнинг “сўзловчи” ном вазифаси энг кўп учрайдиган ҳодиса ҳисобланади²⁷.

Прецедент номлар бадиий асарнинг бош ғояси билан боғлиқ бўлиб, мазкур ғояни таъкидлаш учун хизмат қилади. Насрий матнда қўлланган *Мажнун* (У.Ҳамдам, “Сабо ва Самандар”), *Мункар билан Накир* (М.Муҳаммад Дўст, “Галатепага қайтиш”), *Наполеон* (У.Ҳамдам, “Мувозанат”) каби номлар эса бутун асар мазмуни ва ғояси билан боғлиқ бўлиб, рамзий ишора қилиш вазифасини бажариб келади²⁸.

Қуйидаги мисолда тарихда ижобий ном қолдирган Фарҳод антропоними ҳақида сўз боради.

Бобур суратга қараб туриб ўзича сўради: “Улуғ амир, насиб қилса, ҳузурингизга борсам, йўлимда Ахрамани аждаҳо учраса, Фарҳодингиздай ҳаммасини енгиб ўтсам. Ўшанда сиз менга шеърият тилсимини очғувчи калит берурмисиз?” Мударрис қироат билан уқтираётган дарслари беҳуда кетаётганини бирдан сезиб қолди, секин ўрнидан турди-да, Бобурнинг олдига келди. (П.Қодиров, “Юлдузли тунлар”)

Фарҳод – шарқ халқлари оғзаки ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ. Фарҳод қадимги мифология ва фолклорда тоғ қаҳрамони сифатида тасвирланган. Ривоятларда Фарҳод афсонавий кучлардан ҳам юқори қўйилган. Насрий парчада Фарҳод антропоними мардлик, жасурлик ўз мақсадига етишиш йўлида ҳар қандай тўсиқларни мардонавор енгиб ўтиш каби рамзий маъноларини ифодалаган. Прецедент ном сифатида олинган Фарҳод антропоними ўхшатиш ва аллюзивлик вазифасини бажарган.

Прецедент метонимия натижасида пайдо бўлади, бу бизга прецедентнинг метонимик хусусияти ҳақида гапиришга имкон беради. Н.Д.Арутюнованинг фикрига кўра метонимия – бу бир объектнинг синфидан

²⁷ Худойберганова Д, Анданиязова Д. Кўрсатилган асар. – Б. 7.

²⁸ Худойберганова Д, Анданиязова Д. Кўрсатилган асар. – Б. 4.

бошқа объектга номнинг доимийлиги ёки вақти-вақти билан кўчирилишидан иборат бўлган троп ёки нутқ механизми, деб таърифлайди²⁹.

Куйида ёзувчи асар парчасидаги мифоантропонимлардан ўринли файдаланган.

*Англадики, мулла Соат мулла Чорини қаттиқроқ айбламоқчи, яъни у мулла Соат ёки мулла Одам Атонинг тарихини ҳам тузукроқ билмайдиган шунчаки бир нодон одам, колхознинг айғирларига раислик қилиб юрган маҳали мулла чори урушга бориб немисга асир тушган, кейин бутун зукколиги билан кофир ганимларнинг қўлида муллалик қилган. Обер-мулла Чори афанди сўроқ айлайди, бандалар жавоб айлайдилар: Кимсан? Роббинг ким? Расулинг ким? Худди **Мункар** билан **Накирдек!**... (Мурод Муҳаммад Дўст, “Галатепага қайтиш”)*

Мункар билан Накир қабрда сўроқ қилувчи ва жазоловчи фаришта номлари, тилшуносликда мифоантропоним, ушбу матнда ономастик метафора функциясини бажарган, яъни мулла Чори ҳаракатдаги ўхшашлик асосида Мункар Накирга қиёсланган. Бундай қиёс бадийий матнда экспрессивлик хусусиятини ҳам намоён этиб, китобхонга янада образлироқ тасаввур уйғотиш учун хизмат қилган.

Прецедент номлар бадийий матнга характерни, ҳаракат жойини, вақтни, вазиятни, персонажлар ҳаракатларига даҳлдор бўлган алоҳида объектлар ва ҳодисаларнинг хусусиятларини тавсифлаш учун контекстларга органик равишда киритилади. Бадийий матндаги поэтонимларнинг асосий вазифаси бадийий тасвирни яратишдир. Бадийий матнда поэтонимлардан фойдаланиш усуллари ёзувчи ёки шоирнинг маҳоратига ва истеъдодига боғлиқдир³⁰.

Фикримизни далиллаш мақсадида куйидаги мисолни келтириб ўтамыз:

*“Индамай эшитади-ю бошини сарак-сарак қилади, билганидан қолмайди. Ахир, қандай қолсин, юрак бағри жизғанаги чиқиб куйиб, илвираб турган бўлса... Ишқ, ишқ ва яна ишқ бўлса билгани, ҳис қилгани, ўйлагани, ўнгию туши... Шунинг учун ҳам бу даҳри дунда, бу дағал оламда олдинги сафларга ўтолмади у, биринчилардан, қаҳрамонлардан бўлолмади. На ўзгалар насиҳатига қулоқ солди ва на ўз истиробларидан ибрат олди. **Девонайи Машираб** бўлди гўё, балки айни **Мажнуни-даврон**. Билмадим, билмадик...Билганимиз шуки, у ўз дардининг қули эди, инчунун, дардисари малҳамига ҳам эҳтиёжманд эди”. (Улуғбек Ҳамдам, “Сабо ва Самандар”)*

Девонайи Машираб “Хамса” қаҳрамонларидан бири Фарҳодга қиёс этилади, чунки у ҳам она қорнидан ишқ дарди билан туғилган. Аллоҳга бўлган ишқи сабабли дарвешлик йўлини танлаган, кўча-куйда Ҳақ ишқини тараннум этувчи ғазаллар ўқиб юрган, бору йўғини бечораларга улашиб, ўзи бир асо билан эл кезган дарбадар, шу сабабли халқ томонидан унинг исмига

²⁹ Арутюнова Н.Д. Теория метафоры. – М.: 1990. – С. 92.

³⁰ Маринина И.А. Типологизация и функционирование номинаций персонажей в полифоническом повествовании (на материале романа Ф.М.Достоевского «Братья Карамазовы»): Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Самара: 2003. – С. 31.

девона сифати қўшиб айтилган. Бадиий матнда ушбу антропоним аллюзив функция билан бирга қиёслаш вазифасини ҳам бажарган, бу эса, ўз навбатида, бадиий матннинг экспрессивлигини оширишга хизмат қилган.

ХУЛОСА

1. Прецедент номлар маълум бир этник жамоа учун умумий миллий ва маданий кодларни ташкил қилишда аҳамиятли саналади. Прецедент номларни ўрганиш маданий маълумотларни кодлаш, сақлаш ва янгилаш қобилиятига эга, уларни субъектив баҳолаш, ҳиссий ҳолатни етказиш, ахлоқий ҳамда бошқа нормаларни ифодалаш ва мустаҳкамлаш учун ишлатилади. Уларни тадқиқ қилиш муаммоси антропоцентризмнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

2. Замонавий оммавий коммуникациялар ва матнларда қўлланиладиган прецедент номларнинг когнитив-дискурсив лингвокультурологик тадқиқи шуни кўрсатадики, миллий онгда мавжуд бўлган прецедент ходисалар тизими воқеликни англаш, концептуаллаштириш ва баҳолашнинг муҳим воситасидир. Прецедент бирликларнинг турларидан бири бўлган прецедент номлар дунё миллий лисоний манзарасининг муҳим қисми бўлиб, улар миллий қадриятлар тизимини ўрнатади ва маълум даражада миллий-лингво-маданий ҳамжамият вакилларининг хатти-ҳаракатларини тартибга солади.

3. Прецедент номлар бадиий матнлардаги халққа маълум бўлган номлар, тарихий шахслар, фан ва маданиятнинг турли соҳаларида машҳур бўлган кишиларнинг номларидир. Прецедент номлар ноаниқ бирликлар бўлиб, ҳам бевосита, ҳам қўчма маънони ўз ичига олади. Прецедент номлар бадиий матнда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, асарнинг ғоявий мазмунини очиб берувчи ва кучайтирувчи муҳим воситадир.

4. Тадқиқотимизда прецедент номлар бадиий услубда функционал, семантик, эстетик имкониятлари билан боғлиқ ҳолда кўриб чиқилди. Бадиий матнларда прецедент номлар лингвопоэтик нуқтаи назардан тўлиқ ўрганилмаганлиги диссертациянинг муҳим жиҳати ҳисобланади. Прецедент номларни тушуниш коммуникатив компетенциянинг муҳим мезони ҳисобланади, улар нафақат тилни ўзлаштиришни, балки маълум бир ижтимоий-маданий кодни, билим ва ғояларни ўзлаштиришни ҳам назарда тутди. Шуни таъкидлаш керакки, прецедент номлар бошқа лингвистик белгилардан фарқли ўлароқ, миллий “тўйинганлик” ва этник менталитетга боғлиқлик даражасининг юқорилиги билан ажралиб туради.

5. Тилда муайян халққа хос миллий анъаналар, удумлар, маданий қадриятларни акс эттирувчи бирликлар – концептлар, лингвокультурология, лингвокогнитология каби фанларнинг асосий ўрганиш объекти сифатида фанда муҳим аҳамиятга эга. Концепт – замонавий лингвистиканинг энг машҳур ва энг аниқ атамаларидан биридир. Концепт матнда бир бутун кўринишда намоён бўлиб, матнда акс этган мазмунни очиб беришга хизмат

қилади. Прецедент номга ўтадиган поэтонимларни концепт даражасида ўрганиш ва таҳлил қилиш ўз долзарблигини йўқотмайди.

6. Прецедент номлар мазмунидаги миллий-маданий компонент реал тарихий ва мифологик мавзуларнинг хусусиятлари билан боғлиқдир. Прецедент номлар матннинг ифодалилигини янада ошириш учун қўлланилади. Бадиий матндаги прецедент номларни тадқиқ қилиш, бир томондан, тилшуносликнинг ономастика соҳаси учун аҳамиятли бўлса, иккинчи томондан, тилшуносликдаги энг долзарб масалаларидан бири – бадиий асар тили ва ёзувчи услуби муаммосига маълум бир аниқликлар киритиши билан аҳамиятлидир.

7. Бадиий матндаги поэтонимлар нафақат тўқима, балки реал бўлиши ҳам мумкин. Улар тасодифий эмас ва муаллиф томонидан маълум бир мақсад учун танланади. Исмларни танлашда ҳар бир муаллиф ўз ғоясини, ўз поэтикасини ўз олдига мақсад қилиб қўяди - ҳар бир ном нимадир ҳақида маълумот бериши ва шу билан ўқувчининг муаллиф ғоясини тушунишига ҳисса қўшиши керак. Поэтонимларнинг бадиий вазифаси ва ролини ўрганиш бадиий матн таҳлилининг устувор йўналишларидан биридир.

8. Прецедент номларнинг барча функциялари матн ва нутқда бир-бири билан яқин алоқада амалга оширилади. Улар матнни бирлаштириш, тартибга солиш ва серқатламлигини ошириш воситаси вазифасини бажаради. Прецедент номлардан фойдаланиш матнга ўқувчи (тингловчи) эътиборини жалб қилиш, мулоқотнинг кескинлигини ва расмийлигини камайтиришга ёрдам беради.

9. Бадиий асар тилини ўрганиш ҳозирги кунда тилшуносликнинг муҳим амалий масалалардан бири бўлиб, у шоир ёки ёзувчининг ўзига хос бадиий воситаларини аниқлашга, ундан самарали фойдаланишга ёрдам беради. Ҳар бир ёзувчи, шоирнинг ўзига хос йўли, бадиий услублари бор, у умумхалқ тили қонуниятларига бўйсунди. Бадиий асарда қўлланган номлар амалий жиҳатдан ўрганиш ва татбиқ қилиш алоҳида аҳамият касб этади.

10. Прецедент номлар шеърий ҳамда насрий асарларнинг лингвистик таркибининг ажралмас қисми бўлиб, бадиий матннинг ғоявий мазмунини очишда муҳим воситадир. Улар бадиий матнда турли лингвопоэтик вазифаларда келиш билан бирга, матннинг муҳим элементларидан бири сифатида намоён бўлади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING
SCIENTIFIC DEGREE DSc.03 / 30.12.2019.Fil.05.02
AT FERGANA STATE UNIVERSITY**

FERGANA STATE UNIVERSITY

AXMADJONOV NURBEK ZOKIRJON O'G'LI

LINGUPOETIC STUDY OF PRECEDENT NAMES USED IN ARTISTIC STYLE

10.00.01. – Uzbek language

**DISSERTATION ABSTRACT OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY
IN PHILOLOGICAL SCIENCES (PhD)**

Ferghana – 2022

INTRODUCTION (annotation of the dissertation of the doctor of philosophy (PhD))

The actuality and significance of the dissertation work. In recent years, the world linguistics has been paying special attention to the issue of precedent names as units characterizing national characteristics of the language and poetonyms, which appear as their function in belles-lettres. Being in the stage of constant development and improvement, this linguistic and cultural branch of linguistics is as important and comprehensive as other fields of linguistics. Today, linguopoetic research in linguistics, including precedent units (names), is of particular practical importance in the development of the field.

The emergence of fields such as sociolinguistics, cognitive linguistics, pragmalinguistics, linguoculturology, psycholinguistics as directions of the anthropocentric paradigm in the world linguistics causes the development of new areas of scientific research. Since the 60s of the last century, the interest in studying the language-related features of the belles-lettres has increased more than ever. As a result, especially in the years of independence, the branch of linguistics known as linguopoetics was formed and took a strong place among other areas of linguistics. Therefore, the research of precedent names in artistic texts from the linguopoetic point of view is complicated, and at the same time, it is an extremely important and unique phenomenon that determines the relevance of this work.

In the conditions of new Uzbekistan, as a result of comprehensive expansion of the scope of use of our national language, further development of scientific and research works, “the Uzbek language has emerged as a powerful force that unites our people and mobilizes our society towards great goals”³¹. In our country, at the same time, a deeper study of the anthropocentric direction allows to study the “national linguistic world picture” on the national ground. The great interest of our linguists in precedent units, in particular, precedent names, is explained by linguistic and cultural processes that occur as a result of communication between representatives of different languages. After all, in the distant past of any nation, the names associated with famous people, legendary national heroes, notable settlements, famous historical realities are preserved in the linguistic memory of this linguistic and cultural community in connection with various associations. Accordingly, the efforts towards the development of science carried out in Uzbekistan in recent years, especially the attitude towards language and linguistics science, which is rising to a new level, makes it possible to linguopoetically research poetonyms that reflect our national identity and express a certain cultural code.

³¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Халқ сўзи газетаси. 2019 йил, 21 октябрь кунги сони.

The given dissertation has been fulfilled according to the following laws and decrees as PD-60 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026”, PF-5850 dated October 21, 2019 “On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language” Decree No. PF-6084 of October 20, 2020 “On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in the country”, May 24, 2017 “On measures to further improve the system of preservation, study and promotion of ancient written sources” This dissertation is aimed at the implementation of the tasks set by the decisions of the Government of the Republic of Uzbekistan dated October 4, 2019 No PP-2995 “On the broad celebration of the thirtieth anniversary of the Law of the Republic of Uzbekistan on the state language” and other regulations related to this activity.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. This research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. “Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state.”

The degree to which the problem has been studied. The concept of linguistic personality is becoming increasingly relevant in the world linguistics. As a result, the study of the cognitive base of the individual, the language units included in it, became more active. In particular, in Russian linguistics, precedent names began to be studied extensively and in depth. As a result of this work Yu.N. Karaulov, D.V. Bagaeva, O.S Boyarskikh, S.V. Bannikova, Yu.A. Blinova, O.A. Vorojtsova, D.B. Gudkov, I.P. Zyryanova, M.Yu.Ilyushkina, E.F.Kosichenko, S.L.Kushneruk, E.A.Nahimova, N.M.Orlova, Yu.B.Pikuleva, G.G.Sergeeva are considered precedent units and one of their types work³² on a special study of precedent names has taken place.

³² Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. Доклады советской делегации на VI конгрессе МАПРЯЛ. – М.: Русский язык, 1986, С.105-126; Д.В.Багаева, Д.Б.Гудков, В.В. Красных, И.В. Захаренко // Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов; Язык, сознание, коммуникация. – М., 1997-а – Вып. 1.С. 82-103; Боярских О.С. Прецедентные феномены со сферой-источником «литература» в дискурсе российских печатных СМИ (2004-2007): Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.01/Боярских Оксана Сергеевна. – Екатеринбург, 2008; Баникова С.В. Прецедентность как лингвокультурный феномен (На материале английских и русских текстов): дисс. ... канд. филол. Наук [Текст] / С.В.Баникова. – Тамбов, 2004; Косиченко Е.Ф. Прецедентные имена как средство выражения субъективной оценки: автореф. дис. ...канд. филол.наук: 10.02.19/ Елена Федоровна Косиченко. – М., 2006; Кушнерук С.Л. Сопоставительное исследование прецедентных имён в российской и американской рекламе.: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Светлана Леонидовна Кушнерук. – Екатеринбург, 2006; Нахимова, Е.А. Теория и Методика когнитивно-дискурсивного исследования прецедентных онимов в современной российской массовой коммуникации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук – Екатеринбург, 2011; Орлова Н.М. Библейский текст как прецедентный феномен: Автореф. дисс. ... док. филол. наук: 10.02.19/Орлова Надежда Михайловна. – Саратов, 2010; Пикулева Ю.Б. Прецедентный культурный знак в современной телевизионной рекламе: лингвокультурологический анализ.: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01/Пикулева Юлия Борисовна. – Екатеринбург, 2003; Сергеева Г.Г. Прецедентные имена и понимание их в молодежной среде

In German linguistics, one can also cite scientific articles devoted to precedent units. In particular, the articles of linguists such as Brandler Andrea, Brandler Silvio, Debus Friedhelm, Wolfgang Fleischer, D.Lamping³³ provide some scientific and theoretical views on the meaning of precedent units and names.

Certain research on precedent units (names) and onomastics has also been conducted in Turkology. In particular, we can recognize the research work of A.E. Ernisova, S.Yu. Abodulloeva, L.V. Bila, L.M. Akhmetzyanova, B.Z. Turebaeva, T.K. Kusimov, B. Dosjanov³⁴.

Onomastic units are widely studied in Uzbek linguistics. In particular, the research work of E. Begmatov, G. Sattorov, S. Rakhimov, D. Yuldashev, R. Khudoiberганov, S. Husanov, N. Ulugov, D. Andaniyazova, M. Mamajonov, S. Kenjaeva³⁵ can be mentioned. But names with poetic value (poetonyms) belonging to the group of onomastic units have only just begun to attract the attention of our researchers. M. Saidalieva's "Some aspects of the use of Uzbek precedent names", "Comments on the study of precedent names", Z. Urinova's "Precedent names as an intertextual unit", M. Hayitbaev's "On the study of precedent names in linguistics" and B. Jalilov's and his commentary in various dictionaries"³⁶.

(школьники 10-11 класса): Автореф. дисс. ... канд. Филол. наук:10.02.19/Галина Георгиевна Сергеева. – М., 2005;

³³ Fleischer W. Name und Text. Ausgewählte Studien zur Onomastik und Stilistik. – Tübingen:Max Nimeyer Verlag, 1992. – S.189; Friedhelm D. Namen-Bedeutsamkeit und Namen-Inhalt/ Zur Semantik der nomina propria. В сборнике:Grohmann H., Kühn A. (eds) Friedhelm. Kleinere Schriften, Bd.3.Hildesheim 2007. – S. 447-455; Brandler Andrea, Brandler Silvio. Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastik. – Hamburg: Baar, 2004. – S. 52-54; Leys O. Was ist Präzedenzfälle? In Debus: – Seibicke. 1989. – S. 143-165; Lamping D. Der Name in der Erzählung Zur Poetik des Personennamens. Max Verlag. – Bonn:1983. – S. 23-28;

³⁴ Эрнисова А.Э. Прецедентные феномены русского языка в инокультурной среде (на материале русскоязычного дискурса в Кыргызстане) Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Бишкек: 2020; Абодуллоева С.Ю. Ономастикон Суфийской Поэзии: структурны, семантический и функциональный аспекты (на материале произведений Абдильмаджа Санаи, Фаридаддина Атгара и Джалаладдина Балхи) диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук. Хорог, 2016; Била Л.В. Структурно-семантические и функциональные особенности антропонимов в сатирической прозе М.А. Булгакова. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Киев, 1997; Ахметзянова Л.М. Антропонимы в художественных текстах Д. Хармса: структурно-семантический аспект. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Казань, 2009; Туребаева Б.З. Прецедентные феномены как средство формирования культуроведческой компетенции при обучении русскому языку учащихся старших классов казахской школы Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 2000; Кусимова Т.Х. Древнебашкирские антропонимы: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Уфа: 1975; Досжанов Б. Древние антропонимы в казахском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. Астана, 2001;

³⁵ Бегматов, Э. А. Антропонимика узбекского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1965; Сатторов Ф.Х. Ўзбек антропонимиясининг туркий қатлами: Филол. фанлари номзоди ... дисс: Автореф. – Тошкент, 1990; Хусанов Н. XV аср ўзбек адабий ёдгорликларидаги антропонимларнинг лексик-семантик ва услубий хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2014; Улуков Н. Узбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи: Филол. фан. д-ри. ... дисс. – Тошкент, 2010; Анданиязова Д.Р. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент: 2017; Мамажонов. М. Антропонимлар дискурс релевант сифатида: Филол. фан. ном ... дис: Автореф. – Фарғона: 2020; Кенжаева С. Ўзбек тили антропонимларининг номинацион-мотивацион асослари ва тавсифи: Фил. фан. бўйича фалсафа доктори авторефати. – Қарши: 2019;

³⁶ Саидалиева. М "Ўзбек прецедент номларининг қўлланилишидаги айрим жиҳатлар" Euro Asia, IV-International Congress on Multidisciplinary Studies. – Shymkent: 2019. – Б. 281, "Прецедент номлар тадқиқи юзасидан мулоҳазалар" Сўз саънати халқаро журнали/ Международный журнал искусство слова/ International journal of word. Тошкент. 2021. – Б.33-44; Ўринова З. "Прецедент номлар интертекстуал бирлик

However, it should be noted that the precedent names, which play an important role in a wide range of precedent units, are not seriously studied in Uzbek linguistics, especially their lingvopoetic nature, types, features, methodological possibilities are not specifically studied in literary texts.

The relevance of the research to the research work of the higher education institution where the dissertation was completed. The research was carried out within the framework of the research plan of Fergana State University “Problems of modern onomastics of the Uzbek language.”

The aim of the research study of methodological-functional, semantic and linguopoetic features of precedent names and poetonyms used in poetic and prose works.

Tasks of the research. The precedent is to identify the following tasks that reveal the essence of the concept of name:

to reveal the features of the concept of precedent name in the literary text;
to determine the methodological and lingvopoetic possibilities of precedent names used in the works of poets and writers;

to identify the poetonyms and their types with pragmapoetic value in the poetic and prose text;

to reveal the methodological skills of writers and poets by highlighting the role and importance of poetonyms in the formation of artistic speech.

The object of research is the works of representatives of modern Uzbek literature, as well as active precedent names used in poetic texts.

The subject of research is the functional and lingvopoetic features of precedent names used in poetic texts.

Research methods Methods of classification, conceptual analysis, functional-semantic analysis, statistical and linguopoetic analysis were used to cover the research topic.

The scientific novelty of the research is:

the linguopoetic features of the precedent names used in the artistic style, such as popularity, symbolism, and their place and importance in the formation of artistic concepts are proved by scientific and theoretical grounds;

the functional-semantic features of the precedent names used in the poetic text, such as evoking a figurative imagination in the reader, reflecting a certain reality, are explained in relation to the context;

the allusive, onomastic metaphor, symbolic, social, characterizing, expressive, associative, standard, stylistic, aesthetic, linguopoetic functions of the precedent names in the artistic text are determined;

сифатида”, Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти унверситети. “Ўзбек тили тараққиёти ва халқаро ҳамкорлик масалалари” мавзусидаги халқаро конференция. –Тошкент: 2021. – Б. 87-90; Хайитбоев М. “Тилшуносликда прецедент номларнинг ўрганилишига доир”, Таржима ва Лингвистика илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд: 2015. – Б. 65-67; Жалилов Б. “Прецедент термини ва унинг турли луғатлардаги изоҳи” Fledu.uz. Scientific- methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan” 2021, No 3 (38), 31- 40.

the functional and stylistic features of poetonyms representing comparison, intertextuality, communicativeness, analogy, expressiveness, onomastic metonymy, nominativeness are revealed on the basis of linguistic evidence.

The practical results of the research are as follows:

Conclusions on the study of precedent names are based on the improvement of textbooks and manuals in subjects such as textual linguistics, linguopoetics, stylistics, speech culture, pragmalinguistics, as well as educational dictionaries, such as an explanatory dictionary of poetonyms, a dictionary of special precedent names;

it is proved that precedent names play an important role in the formation of artistic concepts and in the enrichment of linguocultural-linguocognitive knowledge;

the dissertation is based on the fact that it serves as a theoretical source in understanding the content and concept hidden in the underlying precedent nouns used in poetic texts.

The reliability of research results is determined by the methods, classifications, methods, accuracy of theoretical data obtained from scientific and artistic sources, systematic analysis of examples, implementation of ideas and conclusions, conclusions and results approved by the competent authorities.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is explained by the fact that it serves the development of linguopoetics, a comprehensive study of the problems of poetonyms in Uzbek linguistics, the identification of new precedent names that will rise to popularity, the theoretical basis for new fundamental research in onomastics.

The practical significance of the results of the research is that it helps to create a new dictionary of artistic, folklore, real, official, mythological poetonyms in the Uzbek language. The results of the research can be used effectively in the teaching of text linguistics, methodology, pragmalinguistics, speech culture in philological faculties of higher education institutions and in the organization of special scientific-practical seminars for students, textbooks and manuals, including an explanatory dictionary of poetonyms, a dictionary of precedent names.

Implementation of the research results. On the basis of the scientific results obtained in the dissertation work devoted to the linguistic-poetic interpretation of the methodological-functional and semantic aspects of precedent names in the literary text:

the scientific conclusions and results of poetonyms on comparison, intertextuality, communicativeness, analogy, expressiveness, noun, onomastic metonymy, functional and methodological features of nominativeness were widely used in the preparation of the textbook "Text Linguistics" (Ministry of Higher and Secondary Special Education May 31, 207 according to the Reference 237-317). As a result, the textbook has been scientifically and theoretically improved.

The fact that precedent names perform various linguopoetic tasks in the structure of an artistic text, refer to previous names or events in the reader's mind, the functional-semantic possibilities and conclusions of poetic names that become precedent names in the artistic text were used in the "Basics of Stylistics" study guide (2021 of the Ministry of Higher and Secondary Special Education Permit No. 500/t-006 based on Order No. 500 of November 23). As a result, the processes related to the language-related problems of the textbook, in particular, the occurrence of precedent names, their status, their study, their use in artistic speech, and the suggestions given regarding its linguopoetics served as an important factor in creating a more figurative imagination in the readers of the artistic text;

the results and conclusions on the allusiveness, onomastic metaphor, symbolism, sociality, characterization, expressiveness, associative, standard, stylistic, aesthetic, linguopoetic functions of precedent names in the literary text were effectively used in the preparation of radio broadcasts "Spirituality - the mirror of the soul" (reference book of the Fergana regional television and radio company dated July 7, 2021, No. 1201/90). As a result, the content of the texts prepared for these TV and radio broadcasts has been improved.

Approbation of the research results. The results of the research were presented and approved in the form of reports at 4 national and international scientific conferences, including 2 international and 2 national scientific conferences.

Publication of research results. 11 scientific papers on the topic of the dissertation were published, including 7 articles in scientific publications recommended for publication of the main results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, including 3 in the republic and 4 in foreign scientific journals.

The structure and volume of the dissertation. The introduction of the dissertation consists of three main chapters, a conclusion, a list of references and 154 pages.

GENERAL CONTENTS OF THE DISSERTATION

The introductory part of the dissertation is based on the relevance and necessity of the topic, describes the goals and objectives, object and subject of the dissertation, its relevance to the priorities of science and technology, reveals the scientific novelty and practical significance of the research, implementation of research results, published works and dissertations.

The first chapter of the dissertation, entitled "Interpretation of precedent names in linguistics", consists of three chapters. The first chapter is entitled "Study of the subject in the world and Uzbek linguistics." This chapter explains the introduction of the term precedent into science, the definitions in Russian, English and German annotated, encyclopedic, etymological dictionaries, the stages of

development, the classification of which is the object of study of many social spheres.

The phenomenon of precedent was first studied in areas such as psycholinguistics and the theory of intercultural communication, and is now becoming the focus of attention of linguists and literary critics.

The following definitions of the term “precedent” can be found in the annotated, encyclopedic, etymological dictionaries in Uzbek, Russian, English and German.

The precedent noun or (noun) is interpreted in the Linguistic Encyclopedia Dictionary as follows: precedent (lat. Praecedens – leading, previous) – a unit that occurs before, in the past, and serves as a model or justification for subsequent units of this type³⁷. In other words, it is understood that a previously known name applies to another person or thing.

In the two-volume “Russian-Uzbek Dictionary” published in 1984, the term “precedent” is defined as follows: “PRETSEDENT (an event that can serve as an example for events of the same type that will happen after it): similar, equal. случай, не имеющий ~ a case without a precedent (similar, equal); установить ~ to set a precedent (to establish that a similar event or event happened in the past); судебный ~ go. court precedent”³⁸. In the bilingual dictionary “English-Uzbek Dictionary” published in 2001 by J. Boronov, Sh. Botaev, M. Iriskulov, K. Rahmonberdiyev: “[precedent n – precedent, event, incident]”³⁹; In the trilingual “English-Russian-Uzbek Dictionary of Juridical Terms” published by G. Satimov in 1999, it is used in the following meanings⁴⁰; The German dictionary “Langenscheidt Großwörterbuch” published in 2015 defines the term precedent as follows: “[Präzedenfall is an event, the result of which is a model for future or similar situations]”⁴¹. In the etymological dictionaries of the Uzbek language published so far, as well as “Annotated Dictionary of the Uzbek Language” published in 1981, “Annotated Dictionary of the Uzbek Language” published in 2006-2008, as well as “Encyclopedic Dictionary” published in 1990 under the editorship of T.Umarov It may be noted that the term “precedent” has not been included or commented on.

The concept of precedent has been more widely used in the field of judicial law. The word precedent is not currently used in jurisprudence, but the word precedent is now found in the field of language and culture⁴².

The term precedent was first used in linguistics in the article by Yu.N. Karaulov “The role of precedent texts in the structure and function of written

³⁷ См. <http://ru.wikipedia.org>.

³⁸ Русча-ўзбекча луғат. II том. – Т.: 1984. – Б. 195.

³⁹ Бўронов Ж., Бўтаев Ш., Ирискулов М., Раҳмонбердиев К. English-Uzbek Dictionary. – Т., 2001. – Б. 466.

⁴⁰ Сатимов Ф. English-Russian-Uzbek Dictionary of Juridical Terms. – Т., 1999. – С. 208.

⁴¹ Dieter Götz “Langenscheidt Großwörterbuch“ Deutsch als Fremdsprache. – München Wien: 2015. – С. 862

⁴² Кавалов Г.Ф. Имя собственное как прецедент в рекламе/Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Филология. Журналистика. 2004 № – С. 158.

personality.⁴³ ” The Russian linguist first included precedent names in the titles of works and quotations.

Precedent names have been studied extensively in linguistics, mainly in the linguoculturological and cognitive aspects⁴⁴. This is because precedent names are a phenomenon that is primarily associated with the culture and linguistic memory of a people. At the same time, they are also recorded as the name of an object or concept, i.e., onomastic units.

According to V.A. Maslova, the names of persons associated with texts or events that are well known to certain nations are called precedent names. For example: Oblomov, Taras Bulba⁴⁵. Also among the precedent names are famous people and national heroes Gorogly, Alpomish, Beruni, Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Alisher Navoi, Bobur Mirzo, Kumush, Farhod, Shirin, Otabek, Layli, Majnun, Tomaris, Tahir, Zuhra, Zulfiya, Nodirabegim; It is possible to include the most famous names familiar to the representatives of foreign countries, such as Charles Darwin, Hamlet, Yildirim Boyazid, Hercules, Columbus, Othello, Aristotle, Yago, Buratino, Aristotle.

We reviewed some works on the study of precedent units in foreign and Uzbek linguistics, based on their scientific and theoretical views, we observed that the following structural classification of precedent names (poetonyms) includes the following, and we tried to explain them with examples used in Uzbek literary texts.

1. Lexical poetonyms: according to scientific literature, only onomastic units - proper nouns can be precedent names. From this point of view, we considered it appropriate to include monosyllabic nouns (anthroponym, toponym, hydronym, mythonym, biblionym, etc.) in this structural lexical classification. For example,

*О, баҳор! Ўзингсан ҳаётбахш Масиҳ,
Чўпни жонлантирган сеҳргар ўзинг.
Сен менга Худонинг дўстлик туҳфаси,
Томиримга туташ чилвир илдизинг (И.Мирзо. О, баҳор!)
(Oh, spring! You are the life-giving **Christ**,
You are the magician who brings the grass to life.
You are God's gift of friendship to me,
Your roots are close to my veins)*

2. Morphological poetonyms:

a) Poetonyms in the form of pairs of words

*Эсонқул бовоси, буларга бир дуо беринг, булар бир-бирига кўзу қош,
булар бир-бири билан **Тоҳир-Зухра**... (К.Норқобил. Биз ҳам одаммиз).*

3. Syntactic poetonyms:

⁴³ Гунько Ю.А. Особенности функционирования прецедентных высказываний в разговорной речи носителей русского языка: Автореф. дис.... канд.филол. наук. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос.ун-т, 2002. – С. 24.

⁴⁴ Нахимова Е.А. Прецедентные онимы в современной российской массовой коммуникации: Теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования. – Екатеринбург, 2011. – С. 276; Попова Е.Ю. Прецедентные феномены в современном художественном дискурсе (на материале романов В.Нелевина “Generation “П” и “Числа”: Автореф. канд. ...филол. наук. – Саратов 2012. – С. 22.

⁴⁵ Маслова В.А. Лингвокультураология. – М.: Academia, 2001. – С. 53.

a) Poetonyms in the form of word combinations

“Ўткан кунлар”, “Меҳробдан чаён” (Абдулла Қодирий) “Days gone by”,
“Scorpion from the Altar”

б) Poetonyms in the isophical compound form

Кўҳи қофга қадар кетардим, Лайлим,
Кўзингни бир бора кўрмоқлик учун.
На чора?.. Бу чархга қурбим келмайди,
Афсус, бу гардишга етмайди кучим (И.Мирзо);
(I would go all the way, my Layli,
To see your eyes for once.
No way?.. I can't afford this car,
Unfortunately, this flange is not strong enough)

с) poetonyms in the form of a simple sentence

Биздан озод ва обод Ватан қолсин (Ислом Каримов)
Let us have a free and prosperous country

г) Poetonyms in the form of a compound sentence

“Нур борки, соя бор” (Ўткир Ҳошимов) (There is light, there is shadow)

According to I.V Zakharenko, V.V Krasnykh, D.B Gudkov, as a result of generalization of the definitions of precedent names, it is expedient to define the features of this concept as follows: 1) existence in the memory of language owners; 2) popularity; 3) a connection to a popular text or situation; 4) acquisition of symbolic meaning⁴⁶.

The second chapter, entitled “The Essence of the Concept of Precedent Names,” examines the types, sources, categories, grouping and use of precedent names in literary texts.

The expansion of the practice of communication between representatives of different cultures reveals significant differences in the world not only with the linguistic code, but also with the knowledge of cultural facts that define the specific features of the national character and requires mastery. Such facts are commonly referred to as “precedents”. They are at the core of the cognitive base of the lingvocultural community, which defines the idea of the world in a minimized form.

Precedent names have a special place in folk culture, they reflect national characteristics. Precedent names differ from other onyms by their differential features, attributes, richness of encyclopedic information. This allows precedent names to provide cultural, historical, and social information. The precedent name is closely related to its meaning, allowing it to express an idea and image formed in the mind of a particular linguist.

V.V.Krasnykh, D.B.Gudkov, I.V.Zakharenko and D.V.Bagaeva note the following types of precedent names:

1. National precedent names.

⁴⁶ Захаренко И.В., Красных В.В., Гудков Д.Б. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов // Язык, сознание, коммуникация: Сб.статей. – М., “Филология”, 1997.– Вып.1. – С. 82 -103.

2. Universal precedent names.

The name of the national precedent refers to the universal precedent names of famous people belonging to the linguistic culture of the eastern peoples (A. Navoi, Tomaris, Alpomish) and the precedent names known in the Western linguistic culture (Napoleon, Columbus, Aristotle).

Researchers recommend researching the following groups of onyms (names) that serve as a source and status of precedent. These are anthroponyms, toponyms, biblionyms, theonyms, chrematonyms, zoonyms, mythonyms, names of fairy-tale heroes, names derived from the Bible, names of objects of organizations and institutions, and other names⁴⁷.

The following types of onomastic units are actively used as precedent names:

- anthroponyms (personal names of people);
- toponyms (place names);
- theonyms (names of gods);
- bibliographies (book and text titles).

It is also possible to specify onomastic units that become hydronyms, myponyms, mytoanthroponyms, zoonyms, astronomies, phaleronyms, ergonyms, and other precedent names.

An analysis of linguistic material shows that the most common sources of precedent names are: 1) sacred texts; 2) ancient mythology; 3) works of art can be recognized.

The precedent name is always axiological and expressive. The precedent name is a linguocultural unit with expressive, symbolic, connotative functions that help convey cultural information⁴⁸.

Below, we consider groups of precedent names (other than anthroponyms):

1. Precedent names in works of art

Ҳозиргина келинчакнинг олдида ўзини Алпомишдай паҳлавон сезиб турган Мирза Ҳамид тили калимага келмай, чулдираб қолди. (X.Тўхтабоев, “Қасоскорнинг олтин боши”) (*Mirza Hamid, who had just felt like an Alpomish warrior in front of the bride, was speechless.*)

2. Precedent names indicating events and places

Нега чўчиб тушдинг?

Мурзак тасаввур,

Гўдак хаёлингга

Нималар келди?

Балки Одесс даҳшати,

Керч фожиаси,

⁴⁷ Нахимова Е.А. Прецедентные онимы в современной российской массовой коммуникации: теория и методика когнитивно-дискурсивного исследования: монография. Е.: ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2011. – С. 85-86.

⁴⁸ Гудков Д.Б. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний [Текст] // Вестник Московского университета, Журнал: Серия : 9 Филология .Номер: 4 Местооположение издательства: М. 1997. – С. 106-107.

*Ёввойи махлуқлар,
Қонхўр ваҳшийлар. (Ғ.Ғулом, “Сен етим эмассан”)
(Why are you startled?
A wild imagination,
What happened
With your infant mind?
Perhaps the horror of Odessa,
Kerch tragedy,
wild creatures,
Bloodthirsty savages).*

3. Precedent names indicating well-known geographical locations

*Алишер Навоий хазратларининг бадиияти шу қадар юксакки, Ҳимолай тоғида, денгиз сатҳидан саккиз минг саккиз юз қирқ саккиз метр баландликда жойлашган **Жомолунгма** чўққисига ўхшайди. Унга етаман деган одамнинг боши айланиб қулаб тушиши ва парча-парча бўлиб кетиши ҳеч гап эмас. (Ўткир Ҳошимов, “Дафтар хошиясидаги битиклар”).*

The third part of the first chapter, entitled “The Role of Precedent Names in Artistic Style,” is devoted to the role, functions, and criteria of precedent names in the literary text. Names as an element of a literary text contribute to the formation of many meanings in a work. The study of the precedent name involves the study of the author’s idea, the stylistic possibilities of the names associated with the concept and execution of the work, the principles and methods of their connection.

Precedent names, as units of language and speech, serve as concepts used “to express, classify, conceptualize, and evaluate reality in the construction of the world and its image”.

Precedent names serve as a means of combining and arranging text, the use of which helps to draw the reader’s attention to the form of the text.

According to the theory of precedent, names are divided into two according to their use: denotative and connotative. E.A. Nakhimova, who thoroughly researched the precedent names in the mass communication of the Russian language, cites the toponym of Hiroshima as an example. For example, Hiroshima means the name of a city in Japan in denotative use, but in connotative use it means “the place where the victim of the atomic bomb”. The scholar argues that precedent names have only a metaphorical or metonymical meaning⁴⁹.

A topical issue among linguistic researchers is the question of criteria for identifying precedent names, which has been hotly debated to date. In her research, EA Nakhimova pointed out several criteria for choosing precedent names. Based on the views of the scientist, the following criteria for the selection of precedent names in Uzbek literary texts can be noted:

1. **Graphic criterion** – in media texts, precedent anthroponyms (well-known names) occur with different spellings: in some cases with lowercase letters, in

⁴⁹ Нахимова Е.А. Кўрсатилган асар. – С.124.

some with uppercase letters. The uppercase letter indicates that the author describes the person as a precedent name. For example, “*Орамизда Абдулла Ориповлар, Муҳаммад Юсуфлар, Нодираю Увайсийларнинг армонларини шеърятга кўчирган Зулфиялар*” ўтирибди. (Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси 2005 й)

2. **Morphological criterion** – this criterion implies the use of the precedent name in the singular and plural forms. Often the precedent name is used in the unit. For example, *Сиз бугунги Кумушлар, аёл зотин сараси,*

Сочингизни то абад ишқ қўллари тарасин,

Отабеклар топса ҳам қовушмоқлик чорасин,

Осон эмас экан-ку абад асрамоқ, суймоқ,

Осон экан-ку ахир Сизни бой бериб қўймоқ (Ҳ.Худойбердиева “Кумушнинг ўлимига”)

3. **Punctuation criterion** – is the most characteristic and distinctive for a precedent title. Typically, a precedent name is enclosed in quotation marks to emphasize and use a specific use of the word. For example, *Давримизнинг янги “Шералилари”*. (Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси 1995 й)

In fictional texts, precedent names perform a number of functions. D. Andaniyazova's monograph “Linguopoetic study of onomastic units⁵⁰” gives several functions of precedent names in the literary text:

1. Creates an external connection, i.e. provides a connection between texts. Refers to another text with a specific purpose. By various means, the “familiar names” firmly entrenched in the mind of the reader, located in his linguistic memory, ensure the multiplicity of the work.

2. In the expression of the internal connection, that is, a connection is established between a feature of the characters in the literary text and a “familiar name”. The purpose is to simulate, compare, differentiate, interpret, or remind.

3. Reflects expressiveness. Accelerates the process of understanding a literary text. These names provide easy and quick comprehension of the text.

4. Expands the onomastic repertoire in the literary text.

5. Increases sensitivity as part of the means of artistic expression.

The second chapter of the dissertation is devoted to “**Linguopoetic features of precedent names**”. The first part of the chapter, entitled “The Role of Precedent Names in the Formation of Artistic Concepts,” first presents ideas and comments on the term concept, and precedent names in poetic texts are analyzed in terms of the concept term.

One of the key terms in modern cognitive linguistics and linguocultural studies is concept. The concept embodies a whole system in the literary text, such as “a certain existing experience” – “the writer's purpose” – “the writer's artistic intention” – “the writer's skill” – “aesthetic expression” – “the process of understanding”. Hence, onomastic units will become an important issue for new

⁵⁰ Анданиязова Д. Ономастик бирликларнинг лингвопоэтик тадқиқи; Монография. –Тошкент: Турон замин зиё, – Б. 49.

research to be conducted within the framework of the lingvopoetic concept. Below are a few well-known names analyzed from a conceptual point of view.

The name Tomaris appears in historical books in such forms as “Tomaris”, “Tomris”, “Tamiris”, “Tamirida”. The word *tomaris* is a suffix added by the Greeks to trace the origin of the word, which means "iron"⁵¹. Tomaris is the queen of the Massagets who lived in Turan in the VI th century BC, a brave commander who led the fight against the Achaemenid invasion, the woman who defeated the army of Cyrus II, the founder of the Achaemenid state. The anthroponym Tomaris is used in conjunction with names such as Alpomish and Jaloliddin to form an onomastic metaphor that gives meaning to the brave and patriotic children of the people⁵².

*Сени Тўмарис деб, мақтаганим бор,
Сен Темур бешигин тебратган бедор
Сенсан Бибихоним, Нодираи зор,
Пайт келди айтмоққа, гапнинг хонаси,
Эй, ўзбек онаси, ўзбек онаси. (Абдулла Орипов, “Ўзбек Онаси”)
(I have praised you as Tomaris,
You are the one who rocked Temur's cradle
You are my grandmother, rare,
It's time to say, the room of speech,
Oh, Uzbek mother, Uzbek mother.)*

In the poem, the poet praises Uzbek mothers and compares them to Tomaris, Bibikhanim and Nodira. In this way, it not only ensures the expressiveness of the artistic content, but also creates an onomastic metaphor in a mutually figurative sense. In Uzbek poetry we often meet such figures as Tomaris, Bibikhanim, Nodira. The name Tomaris is conceptually expressed in the form of a combination of the concepts of the chief of the Massaget tribe, a nomadic, warrior woman, courage, bravery, avenger, mother, patriot.

Majnun - (Arabic. mad, foolish). Someone who is crazy about love. Majnun is the main character in the epics dedicated to the love of Layli and Majnun, written by Nizami Ganjavi, Khusrav Dehlavi, Abdurrahman Jami, Alisher Navoi, Fuzuli, a lover who lost his mind because of Layli's love. He became famous among Uzbek readers through Alisher Navoi's work “Layli and Majnun” (the third epic of “Khamsa”). In Navoi's epic, Majnun is interpreted as a young man who is crazy in the eyes of people due to love, and in the inner sense, as a lover who has lost his mind in the love of God. The anthroponym of madman is used in a figurative sense, forming an onomastic metaphor. In this case, the naming feature of this anthroponym is weakened, and the meanings expressed by the words “in lover, beloved” prevail.

Ошиқда шиқ бўлса мукаммал

⁵¹ <http://baxtiyor.uz>.

⁵² Худойберганова Д, Анданиязова Д. Ўзбек тили поетонимларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Турон замин зиё, 2016. – Б. 96.

*Маъшуқани этармиш шайдо.
Мажнунлигим англаб у гўзал
Зора севса, бамисли Лайло. (Эркин Воҳидов “Шоирга Мактуб”)
(Love in a lover is perfect
It's a devil who can't get enough of a lover.
She is beautiful when she realizes my madness
If Zora loves, it's Laila.)*

E. Vahidov's poem “Letter to the Poet” covered the theme of love. The poet skillfully uses the names of love heroes Laili and Majnun in the poem. In this way, the expressiveness of the artistic content of the poem is ensured. In this poetic passage, Majnun's poetonym rises to the level of an artistic concept. The concept of madman is associated in the minds of the Uzbek people as follows: the hero of a love story, the image of a lover, foolish, mad.

If we look at the research done so far within the concept term, we can see that the concept has been studied mainly with abstract names. For example, the concept of “fear”, the concept of “beauty”, the concept of “hate”. The concept is studied more broadly than precedent names. Precedent names can be included in a concept with some edge. For example, within the concept of woman, famous names such as Eve, Tomaris, Barchin, Kumush, Zaynab, Shirin can be studied. In this case, the images of Tomaris and Eve are taken as a basis for expressing the beauty and masculinity of the concept of woman. In this context, the concept is seen as a concept.

The second part of the second chapter, entitled “Methodological possibilities of precedent nouns as poetonyms in the literary text” focuses on onomastic units and functional-semantic possibilities and functions of poetonyms that become precedent nouns in the literary text.

The study of the poetic possibilities and functions of the onomastic units involved in the literary text is an important issue. Poetonyms perform an aesthetic function in an artistic text and serve to express many meanings. This, in turn, underscores the importance of studying the lingvopoetics of onomastic units.

Today, poetonyms in the literary text are approached on the basis of various aspects, and such problems as allusiveness, precedent names, different forms of intertextuality are being studied and explored.

Below we have analyzed the poetonyms used in poetry through characteristic examples.

*Асқар тоғ эдик-ку, нураётирмиз.
Кўнамиз, не илож, шунга ҳам шукур,
Ҳарқалай кўз тирик, кўраётирмиз,
Қарилик гаштини сураётирмиз. (Э.Воҳидов, “Қарилик гаштини...”)
We were a mountain **Soldier**, we are shining.
Thank you, thank you
All eyes are alive, we see,
We are getting old age.*

Consider the example in the prose passage below.

The toponym of Askar mountain is well known to the Uzbek people through the epic “Alpomish”. In the epic, it is interpreted as a majestic mountain. In the explanatory dictionary of poetonyms of the Uzbek language, it is mentioned that Askar mountain means “mountain of fire”. In the poetic passage, this name is the basis of an onomastic metaphor, showing the meaning of “paxhlavan, bahadir”.

Ҳе-е, Зумрад... кўз олдимда турибди. Афсуски, эртак – эртак-да... Аммо Шукуржон, бизга Зумраддай суюкли бўладиган ўзбек қизларимизнинг образини ҳам яратиб беришингиз керак! Билмадим-ов. Зумраддакаси йўз-ов... Бор! Бўлмаслиги мумкин эмас, - ўз сўзида туриб олди Менгзиё. – Эҳтимол, Саидангизнинг ўзи бир Зумраддир! (Ш.Холмирзаев “Бу кишим устоз, мен шогирд”) (He-ee, Zumraad... is in front of me. Unfortunately, a fairy tale is a fairy tale... But Shukurjon, you should also create an image of our Uzbek girls who will be as beloved as Zumrad! I don't know.... Go! It cannot be, - insisted Mengziyo. - Maybe your Saida is an Emerald!)

The poetic name Zumrad used in the text is the protagonist of the folk tale "Emerald and Precious" and is embodied among the Uzbek people as a symbol of patience, diligence, a wise girl. In this example, an onomastic metaphor is created through the anthroponym Emerald.

In this chapter we have given a table of precedent names used in the “Explanatory Dictionary of Poetonyms of the Uzbek language” published by the poetonyms D.Xudoyberganova and D.Andaniyazova, which will become important precedent names for our research (see Table 1 in the dissertation and appendix).

In our next table, the amount of all used poetonyms in the dictionary and the tasks they performed were analyzed statistically (see Table 2 in the dissertation and appendix).

As a result of our observations, it was found that poetonyms in the context are used for various lingvopoetic purposes in the study of the features of the literary text. For example, nominative, intertextual, onomastic metaphor, allusiveness, “speaking” name, symbolic, standard, associative, appealing, expressive, intensive name, metaphorical imagery, associative imagery. Among them, anthroponyms and toponyms are distinguished by their high frequency of use.

The third chapter of the study is entitled “Adaptation of Precedent Names to Poetic Speech” and includes 2 parts. The first part of the chapter is called “Precedent Names Used in Poetry.” In this chapter, the origins of poetonyms and their applications and functions in poetic texts are analyzed through examples.

Poetonyms, which become precedent names in poetry, are one of the most important elements of the semantic-stylistic system of the poetic text and are one of the most expressive, vivid and unique means of the style of the poetic work. Poetonyms perform various functions in poems, such as alluvial, social, symbolic,

aesthetic, characteristic, standard, associative, onomastic metaphor, expressiveness.

Allusion is one of the most frequent tasks in poetic texts. Introduction of a precedent name in a literary text is done through allusion. Allusive names are one of the means of expressing hidden content, they refer to some philological or sociohistorical facts in the text⁵³.

Let's pay attention to the following poetic text called "Kumush".

*Мени бир ўй қийнайди ёмон,
Юрак яна ўйнайди ёмон.
Тошкентга қиз берма Марғилон –
Қодирий йўқ, Зайнаблар омон.* (Муҳаммад Юсуф, "Кумуш")
*(I have a bad thought,
The heart aches badly again.
Don't give a girl to Tashkent Margilan -
Qadiri is not there, Zaynab is safe.)*

When every reader reads the poem "Kumush" written by Muhammad Yusuf, he remembers the novel "Days gone by". In the poetic text, the events took place mainly between Tashkent and Margilan. After the events and incidents that happened with Kumush, the poet said that he should not send another zinhor girl to Tashkent, Otabek is no longer there, but there are still Zaynabs who are a hindrance to the road and turn life into poison. The anthroponyms in the poetic passage performed an allusive function.

Let's pay attention to the next poetic text:

*Юрагимда тулпорларинг дукурлари,
Қайси юртнинг бордир буюук Темурлари?
Овлардан омон чиққан Семурғлари,
Сен азизсан, муқаддассан, эй саждагоҳ,
Ўзбекистон, ота макон, она макон!* (Эркин Воҳидов, „Инсон“)
*(Your vultures are in my heart,
Which country has great Temurs?
Semurg, who survived the fires,
You are dear, you are holy, O place of worship,
Uzbekistan, fatherland, motherland!)*

Semurg is a legendary bird in the oral poetry of the peoples of the East; flying in the sky is a symbolic expression of the age-old dream of making a distant place closer. In this sentence, from the phrase "Semurghs who survived the fires", we are reminded of the story of the Semurg birds in Alisher Navoi's "Lison ut-tayr". It is mentioned in the famous Avesto book as Senemurg. In Uzbek folk tales and legends, the friend and protector of the positive hero is depicted as a bird that brings him out of the darkness. Mythozoonim, which came as a precedent name in the poetic text, served as a symbol.

⁵³ Ахманова О.С., Гюббенет И.В. "Вертикальный контекст" как филологическая проблема // Вопросы языкознания. – М., 1977. – № 3. С. 47-54.

Poetonyms have a special place in the literary text, which are revealed through the context and considered to have significant value for the content of the work. Their role in the literary text can be defined by their onomastic metaphor, allusiveness, and other functions⁵⁴.

In the following poetic passage, let us pay attention to my poet, which has become a precedent name.

Ўлмас Кошей каби бу жаҳолатнинг
Мингта калласи бор,
Вужуди битта (Шавкат Раҳмон, “Маслаҳат”)

Immortal Koshshyey is a hero in East Slavic mythology and folklore. In this passage, written by the famous poet Shavkat Rahmon, he stressed the importance of fighting ignorance with enlightenment and ideas, to follow the right path. The poet also put forward the idea that in the struggle against ignorance, one should always think and follow the proverb “seven measures one person”. The mithoanthroponym used in the poetic text served the function of analogy.

The second part of the third chapter, entitled “Precedent names used in prose”, analyzes the poetonyms that have become precedent names in the works of various artists.

Poetonyms used in the prose text are often used to emphasize the idea of the work, to form the style that led to it, to express the subjective attitude of the writer. The most common phenomenon in prose is the “speaking” function of names⁵⁵.

The poetonyms used in the prose text are related to the main idea of the work of art and serve to emphasize this idea. Used in prose text *Мажнун* (У.Ҳамдам, “Сабо ва Самандар”), *Мункар билан Накир* (М.Муҳаммад Дўст, “Галатепага қайтиш”), *Наполеон* (У.Ҳамдам, “Мувозанат”) such names are associated with the content and idea of the whole work and serve as a symbolic reference⁵⁶.

The following example is about Farhod, who left a positive name in history.

Бобур суратга қараб туриб ўзича сўради: “Улуг амир, насиб қилса, ҳузурингизга борсам, йўлимда Ахрамани аждаҳо учраса, Фарҳодингиздай ҳаммасини енгиб ўтсам. Ўшанда сиз менга...шеърия тилсимини очгувчи калит берурмисиз?” Мударрис қироат билан уқтираётган дарслари беҳуда кетаётганини бирдан сезиб қолди, секин ўрнидан турди-да, Бобурнинг олдига келди. (П.Қодиров, “Юлдузли тунлар”)

Farhod is a common image in the oral and written literature of the peoples of the East. Farhod is depicted as a mountain hero in ancient mythology and folklore. According to legends, Farhod is even higher than the legendary forces. In the prose passage, the anthroponym Farhod expressed its symbolic meanings, such as courage, bravery, courageous overcoming any obstacles on the way to achieve its

⁵⁴ Холназарова Н.Н. Художественные функции поэтонимов в трилогии Дж. Икрами («Дочь огня», «Двенадцать ворот Бухары», «Поверженный») и особенности их передачи в русском переводе. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе: 2021. – С. 6.

⁵⁵ Худойбердиева Д, Анданиязова Д. Кўрсатилган асар. – Б. 7.

⁵⁶ Худойберганова Д, Анданиязова Д. Кўрсатилган асар. – Б. 4.

goal. The anthroponym Farhod, taken as a precedent name, served as an analogy and allusion.

Precedent arises as a result of metonymy, which allows us to talk about the metonymic nature of the precedent. According to N.D. Arutyunova, metonymy is defined as a trop or speech mechanism consisting of the continuity or periodic transfer of a name from one class of an object to another⁵⁷.

Below, the author makes appropriate use of the mythoanthroponyms in the passage.

*Англадики, мулла соат мулла Чорини қаттиқроқ айбламоқчи, яъни у мулла Соат ёки мулла Одам Атонинг тарихини ҳам тузукроқ билмайдиган шунчаки бир нодон одам, колхознинг айғирларига раислик қилиб юрган маҳали мулла чори урушга бориб немисга асир тушган, кейин бутун зукколиги билан кофир ганимларнинг қўлида муллалик қилган. Обер-мулла Чори афанди сўроқ айлайди, бандалар жавоб айлайдилар: Кимсан? Роббинг ким? Расулинг ким? Худди **Мункар** билан **Накирдек!**... (Мурод Муҳаммад Дўст, “Галатепага қайтиш”)*

Munkar and Nakir are the names of the interrogating and punishing angel in the tomb, a mythoanthroponym in linguistics, which in this text served as an onomastic metaphor, i.e. Mullah Chori was compared to Munkar Nakir on the basis of similarity in action. Such an analogy also demonstrated the expressiveness of the literary text and served to evoke a more figurative imagination in the reader.

In an artistic text, poetonyms are organically incorporated into contexts to describe character, place of action, time, situation, and the properties of individual objects and events that affect the actions of characters. The main task of poetonyms in an artistic text is to create an artistic image. The methods of using poetonyms in a literary text depend on the skill and talent of the writer or poet. The linguist also points out that the leading categories of precedent names in poetic and prose texts are anthroponyms, theonyms, toponyms, mythoanthroponyms, and biblionyms⁵⁸.

In order to prove our point, we will cite the following example.

*Индамай эшитади-ю бошини сарак-сарак қилади, билганидан қолмайди. Ахир, қандай қолсин, юрак бағри жизганаги чиқиб куйиб, илвираб турган бўлса... Ишқ, ишқ ва яна ишқ бўлса билгани, ҳис қилгани, ўйлагани, ўнгию туши... Шунинг учун ҳам бу даҳри дунда, бу дағал оламда олдинги сафларга ўтолмади у, биринчилардан, қаҳрамонлардан бўлолмади. На ўзгалар насиҳатига қулоқ солди ва на ўз истиробларидан ибрат олди. **Девонийи Машираб** бўлди гўё, балки айни **Мажнуни-даврон**. Билмадим,*

⁵⁷ Арутюнова Н.Д. Теория метафоры. – М., 1990. – С. 92.

⁵⁸ Маринина И.А. Типологизация и функционирование номинаций персонажей в полифоническом повествовании (на материале романа Ф.М.Достоевского «Братья Карамазовы»): Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Самара 2003. – С. 31.

билмадик...Билганимиз шуки, у ўз дардининг қули эди, инчунун, дардисари малҳамига ҳам эҳтиёжманд эди. (Улуғбек Ҳамдам, “Сабо ва Самандар”)

This person is compared to Farhad, one of the heroes of "Khamasa", because he was also born with love pain. Darbadar, who chose the path of dervish because of his love for God, recited ghazals glorifying the love of Truth in the streets, shared the firewood with the poor, and wandered around with a cane, that's why the people added the quality of madman to his name. In the artistic text, this anthroponym performed the function of comparison along with the allusive function, which in turn served to increase the expressiveness of the artistic text.

CONCLUSION

1. Precedent names are important in organizing common national and cultural codes for a particular ethnic community. The study of precedent names has the ability to encode, store, and update cultural information, and is used to subjectively evaluate them, convey emotional state, express, and reinforce ethical and other norms. The problem of studying them is one of the important tasks of anthropocentrism.

2. Cognitive-discursive linguocultural study of precedent names used in modern mass communications and texts shows that the system of precedent events existing in the national consciousness is an important tool for understanding, conceptualizing and evaluating reality. Precedent names, one of the types of precedent units, are an important part of the world's national linguistic world picture, establishing a system of national values and, to a certain extent, regulating the behavior of representatives of the national-linguistic-cultural community.

3. Precedent names are well-known names in literary texts, names of historical figures, people who are famous in various fields of science and culture. Precedent nouns are indefinite units and have both direct and figurative meanings. Precedent names play an important role in the literary text and are an important tool for revealing and reinforcing the ideological content of a work.

4. In our study, precedent names were considered in relation to functional semantic, aesthetic possibilities in artistic style. An important aspect of our dissertation is that precedent nouns in literary texts are not fully studied from a linguopoetic point of view. Understanding precedent names is an important criterion of communicative competence, which implies not only the acquisition of language, but also the acquisition of a particular socio-cultural code, knowledge and ideas. It should be noted that precedent names, unlike other linguistic signs, are characterized by a high degree of national “saturation” and dependence on ethnic mentality.

5. All functions of precedent names are performed in close connection with each other in text and speech. Precedent names act as a means of unifying, arranging, and increasing the coherence of a text. The use of precedent names

helps to draw the reader's (listener's) attention to the text form, reduce the tension of communication, and make it less formal.

6. The national-cultural component in the content of precedent names is related to the characteristics of real historical and mythological themes. Precedent names are widely used to express text. While the study of precedent names in a literary text is important on the one hand for the field of onomastics of linguistics, on the other hand one of the most pressing issues in linguistics is the introduction of certain clarifications into the problem of literary language and writer's style.

7. Poetonyms in an artistic text can be not only imaginative but also real. They are not random and are selected by the author for a specific purpose. In choosing names, each author sets his or her own idea, his or her own poetics. Each name should provide information about something and thus contribute to the reader's understanding of the author's idea. The study of the artistic function and role of poetonyms is one of the priorities of literary text analysis.

8. Language is important in science as the main object of study of disciplines such as concepts, linguoculturology, lingvocognitology - units that reflect the national traditions, customs, cultural values specific to a particular people. Concept is one of the most popular and definitive terms in modern linguistics. The concept is a category of invisible thinking and this creates a great opportunity for its interpretation. The concept appears in the text as a whole and serves to reveal the content reflected in the text. The study and analysis of poetonyms at the conceptual level, which leads to the precedent name, does not lose its relevance.

9. The study of the language of a work of art is one of the most important practical problems of linguistics today, which helps to identify and effectively use the specific artistic means of the poet or writer. Every writer, poet has his own way, his own artistic style, he obeys the laws of the common language. Of particular importance is the practical study and application of the names used in the work of art.

10. Precedent names are an integral part of the linguistic structure of poetic and prose works and are an important tool in revealing the ideological content of the literary text. They appear in the literary text as one of the important elements of the text, along with coming in various lingvopoetic functions. Precedent names can be studied in many areas.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКО
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

АХМАДЖОНОВ НУРБЕК ЗОКИРЖОН ЎҒЛИ

**ЛИНГПОЭТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ИМЁН
ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ СТИЛЕ**

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2020.4.PhD/Fil1407

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.
Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «Ziyouet» www.ziyouet.uz.

Научный руководитель: Шукуров Рахматилло Мирзатиллаевич,
кандидат филологических наук, доцент

Официальные оппоненты: Одилев Ёркинжон Рахмоналиевич,
доктор филологических наук, профессор

Абдурахмонов Шавкатжон Ашурович,
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация: Коканский государственный педагогический институт

Защита диссертации состоится 29 11 2022 года в 9⁰⁰ часов на заседании Научного совета DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 19. г. Фергана, улица Мураббийлар, Тел.: (99873) 244-66-02; факс: 99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под № 204). Адрес: 19. г. Фергана, улица Мураббийлар, Тел.: (99873) 244-71-28.

Автореферат диссертации разослан 17 11 2022 года.
(протокол рассылки № 60 от 17 11 2022 года)

Ш.М.Искандарова
Председатель научного совета по присуждению
ученых степеней, доктор филол.наук, профессор

М.Т.Зокиров
Ученый секретарь научного совета по присуждению
ученых степеней, кандидат филол.наук, доцент

А.Б.Мамажонов
Председатель научного семинара при ученом совете
по присуждению ученых степеней, доктор
филол.наук, профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования – изучение функционально-стилистических, семантических и лингвопоэтических особенностей прецедентных имен и поэтонимов, используемых в поэтических и прозаических произведениях.

Объектом исследования являются произведения представителей современной узбекской литературы, а также прецедентные имена, используемые в поэтических текстах.

Предметом исследования являются функциональные и лингвопоэтические особенности прецедентных имен, употребляемых в поэтических текстах.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

на научно-теоретической основе обосновываются лингвопоэтические особенности прецедентных имен, используемых в художественном стиле, их роль и значение в формировании художественных концептов;

объясняются функционально-семантические особенности прецедентных имен, используемых в поэтическом тексте;

определяются аллюзивные, ономастические метафорические, символические, социальные, характеристические, экспрессивные, ассоциативные, нормативные, стилистические, эстетические, лингвопоэтические функции прецедентных имен в художественном тексте;

на основе языковых данных выявляются функционально-стилистические особенности поэтонимов, выражающих сравнение, интертекстуальность, коммуникативность, аналогию, экспрессивность, имя, ономастическую метонимию, номинативность.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов, полученных в диссертационной работе, посвященной лингвопоэтической интерпретации функционально-стилистических и семантических аспектов прецедентных имен в художественном тексте:

научные выводы и результаты, основанные на стилистико-функциональных и семантических характеристиках прецедентных названий, используемых в художественном стиле, нашли широкое применение при подготовке учебного пособия «Текстовая лингвистика» (Разрешение № 237-317 на основании приказа Министерства высшего и среднего специального образования № 237 от 31 мая 2021 г.). В результате учебник научно и теоретически усовершенствовался;

факты, что прецедентные имена выполняют в структуре художественного текста различные лингвопоэтические задачи, отсылают к предшествующим именам или событиям в сознании читателя, функционально-семантические возможности и умозаключения поэтических имен, становящихся прецедентными именами в художественном тексте, использовались в учебно-методическом пособии «Основы стилистики» (2021 г. Разрешение Министерства высшего и среднего специального образования

№ 500/т-006 на основании приказа № 500 от 23 ноября). В результате важным фактором создания учебника послужили процессы, связанные с языковой проблематикой, в частности, возникновением прецедентных имен, их статусом, изучением, употреблением в художественной речи, высказанными предложениями относительно ее лингвопоэтики в создании более образного воображения у читателей художественного текста;

результаты и выводы данной диссертации были эффективно использованы при подготовке радиопередач «Духовность – зеркало души» (справочник Ферганской областной телерадиокомпании от 7 июля 2021 г. № 1201/90). В результате было улучшено содержание текстов, подготовленных для этих телерадиопередач.

Структура и объем диссертации. Введение диссертации состоит из трех основных глав, заключения, списка литературы и 154 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Ахмаджонов Н. Жаҳон ва ўзбек тилшунослигида прецедент номларнинг ўрганилиши // ФарДУ. Илмий хабарлар. – Фарғона, 2020. № 5. – Б. 217-220 (10.00.00; №20)
2. Ахмаджонов Н. Прецедент бирликлар ва уларнинг таснифлари // НамДУ. Илмий ахборотномаси. – Наманган, 2021. № 7. – Б. 372-377 (10.00.00; №20)
3. Ахмаджонов Н. Прецедент номларининг метафорик ва нометафорик аҳамияти ҳақида// УзА. Илмий ахборот агентлиги – УзА илм фан бўлими – Тошкент, 2021. Июнь № 7. – Б. 207-213 (10.00.00; №20)
4. Шукуров Р., Ахмаджонов Н. Precedent names in the artistic text as allusive names //ACADEMICIA, An International Multidisciplinary Research Journal (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal) ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 8, August 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492. P. 46-52 (N 23)
5. Ахмаджонов Н. Analysis of poetonyms used in poetry // International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 12, volume 104 published December 30, 2021 P. 509-512 Impact Factor: Philadelphia, USA ISRA (India) = 6.317 ISI (Dubai, UAE) = 1.582 GIF (Australia) = 0.564 JIF = 1.500 SIS (USA)= 0.912РИНЦ (Russia) = 3.939 ESJI (KZ) = 9.035 SJIF (Morocco) = 7.184 ICV (Poland) = 6.630 PIF (India) = 1.940 IBI (India) = 4.260OAJI (USA) = 0.350 (N 23)
6. Ахмаджонов Н. Analysis of poetonyms in prose works// International interdisciplinary research journal (giirj) Volume 10, Issue 2, February, 2022 ISSN: 2347-6915 SJIF Impact Factor: 7.472 P. 487-490 (N 23)
7. Ахмаджонов Н. Бадиий услубда прецедент номларнинг ўрни// Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». Выпуск №14 (том 2) (май, 2021). Дата выхода в свет: 31.05.2021. Б. 591-596
8. Ахмаджонов Н. Прецедент онимлар (номлар) ҳақида// ФарДУ чет тиллари факультети инглиз тили кафедраси. II-Халқаро онлайн илмий-амалий анжуман материаллари – Фарғона, 2021. – Б. 379-381
9. Ахмаджонов Н. Прецедент ном ва унинг мезонлари// “Илм-фан ва таълимда инновацион ёндашувлар, муаммолар, таклиф ва ечимлар” мавзусидаги 18-сонли республика илмий-онлайн конференцияси

материаллари тўплами 30-ноябр, 2021-йил. 1-қисм ISSN (E) – 2181 – 1334 Б.
132-134

10. Ахмаджонов Н. Прецедент ном тушунчасининг моҳияти// Замонавий дунёда ижтимоий фанлар: назарий ва амалий изланишлар номли № 01-сонли республика илмий, масофавий, онлайн конференцияси – 2021. – Б. 25-27.

11. Ахмаджонов Н. Conceptual analysis of poetonyms // “Филологиянинг долзарб масалалари” халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами I-қисм – Фарғона 29 март, 2022.–Б.343-348.

Жадвал – 1

№	Прецедент номларга айланган ономастик бирликлар	Прецедент номларнинг бадий нутқдаги вазифалари													
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
		Аллюзивлик	Интертекстуаллик	Апеллятивлик	Эталонлик	Экспрессивлик	Рамзийлик	Номинативлик	Ассоциативлик	Метафорик образлик	Ўхшатиш	Ономастик метафора	Интенсив ном	Сўзловчи ном	Лингвоэстик восита
1	Космонимлар ва Астронимлар														✓
2	Топонимлар	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓			✓		✓	✓
3	Антропонимлар	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
4	Зоонимлар				✓	✓	✓					✓			✓
5	Мифонимлар			✓	✓	✓					✓	✓	✓		
6	Хрематонимлар		✓			✓									✓
7	Гидронимлар				✓	✓			✓		✓		✓		✓
8	Идеонимлар	✓				✓									
9	Теонимлар	✓	✓			✓						✓			✓
10	Библионимлар	✓	✓			✓					✓	✓	✓		✓

Жадвал – 2

№	Прецедент номларга айланган ономастик бирликлар	Прецедент номларнинг бадий нутқдаги вазифалари													
		Аллюзивлик	Интертекстуаллик	Апеллятивлик	Эталонлик	Экспрессивлик	Рамзийлик	Номинативлик	Ассоциативлик	Мегафорик образлик	Ўхшатиш	Ономастик метафора	Интенсив ном	Сўзловчи ном	Лингвопоэтик восита
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	Космонимлар ва Астронимлар														1
2	Топонимлар	8	2		2	2		1	2			4		1	6
3	Антропонимлар	32	3	8	7	4	2	3	1	1	1	16	3	19	24
4	Зоонимлар				2	1	1					1			3
5	Мифонимлар			1	1	2					2	1	1		
6	Хремотонимлар		1			1									1
7	Гидронимлар				1	1			1		1		2		2
8	Идеонимлар	2				1									
9	Теонимлар	1	1			2					2	1	1		3
10	Библионимлар	1	1			2					1		2		1

Автореферат Фарғона давлат университети “Лингвистик таҳрир ва таржимашунослик” марказида таҳрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 2022 й. Нашриёт босма табағи –3,75.
Шартли босма табағи –1,875. Бичими 84x108 1/16. Адади 100.

Баҳоси келишилган нархда.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авиасозлар кўчаси 2-уй

